

„AKI NEM HAGYJA MAGÁT ELVESZNI, CSAK AZ NINCS ELVESZVE”

INTERJÚ BERÉNYI ISTVÁNNAL

Berényi Istvánnal, a szociálgeográfia hazai alapító atyjával készült ez a szakmai élettörténeti interjú. 2010 kora tavaszán és nyarán szentendrei házában kerestük fel Pistát azzal a kéréssel, hogy mesélje el az élettörténetét, mindent, amit abból fontosnak tart. Azért kértük fel erre az „önvallomásra”, mert szakmájában a legfontosabb emberek egyikének tartottuk. Négy (nem egymást követő) napon keresztül vettük fel az interjút, hatszemközt. Az interjúkészítés legelején abban állapodtunk meg, hogy a lehetőségekhez képest minden fontosat meséljen el életéről, azonban csak azok a szövegrészek kerülnek publikálásra, amelyeket ő maga engedélyez.

Az interjú elkészülése után a hanganyagot szó szerint legépeltettük, majd a mintegy 80-100 oldalas szöveget megszerkesztettük. A szerkesztés elve a tartalom kronológiai sorrendbe rendezése volt, illetve az ismétlések elkerülése. Első körben az említett műveleteken túl semmi máshoz nem nyúltunk, minden szövegrészt megtartottunk, tekintet nélkül az „érzékenyebb” témákra, kérdésekre. Sőt! Azzal küldtük vissza a szöveget interjúalanyunkhoz, hogy azon lehetőleg semmit ne változtasson, mert az úgy a legértékesebb, ahogyan megszületett. Kértük, hogy ne javítsa ki a szerinte pongyola megfogalmazásokat, illetve ne húzzon ki olyan szövegrészeket sem, amelyekről azt gondolja, hogy mások számára esetleg sértő lehetne. Ezzel az „üzenettel” ment vissza a szöveg, s bizony hosszú ideig kellett várni, míg újból visszakaptuk az interjú immár átjavított változatát.

A szöveget Pista átdolgozta, lényegében kihúzva azokat a részeket, amelyekről azt gondolta, hogy nagyon szubjektívak, vagy esetleg sértődésekre adhatnának okot. Bármennyire is fájlaltuk az eredeti szöveg ilyen módon történő „megcsonkítását”, ez volt az, amire számítottunk, illetve pontosan ezért küldtük vissza az interjút. Az interjúalany így lehetőséget kapott arra, hogy gondolatait, életének részleteit annyiban ossza meg a nyilvánossággal, amennyiben ő szeretné. Így és ekkor váltunk igazán szerzőtársakká mi, az interjúerek, és interjúalanyunk, Berényi István. Ez annyit jelent, hogy az olvasóhoz az a szöveg jut el, amely lényegében három személy részvételével állt össze, három személy értelmezését tükrözi.

¹ Bögre Zsuzsanna, PPK Szociológia Intézet – Selye János Egyetem
Fekete Attila, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet

Mindamellet – s erről kell most egy kicsit bővebben szólnunk – azért, hogy közzétesszük Berényi István élettörténetét, egyúttal egy fontos társadalomtudomány kialakulásáról és átalakulásáról is érzékletes képet kapunk. A társadalomkutató életútját elmesélve feleleveníti szakmájának társadalmi, politikai és egzisztenciális körülményeit. Hihetetlenül értékes forrásra lelhetünk ebben és az ehhez hasonló élettörténetekben. Többszörösen is.

Egyfelől, mert a társadalomkutató reflexív módon eleveníti fel a vele történt eseményeket, s ezáltal új módon tárja elének a múltat. Ezen a ponton a reflexivitáson van a hangsúly: a modern korban még mielőtt hozzászokhatnánk környezetünkhöz, addigra az már meg is változott, ezért felértékelődik a kutatók, a társadalommal foglalkozók véleménye, tapasztalata, hiszen az ő dolguk a változások mikéntjének megfigyelése, s megfigyeléseik leírása a többiek számára.

Másfelől a kutató ember – szakmájából következően – reflektál saját életére is, ebből következően a személyes tapasztalatát óhatatlanul felemeli a társadalmiság szintjére, ami azt jelenti, hogy az egyedi sors sokak sorsaként jelenik meg. Ez lehet az oka annak, hogy az elmondott élettörténet sokak érdeklődésére tarthat számot, s feltételezhető, hogy a fiatalabb kutatógeneráció tagjai a szöveg olvasása közben és után jobban megértik majd saját pályájukat, sikereiket és kudarcaikat is.

Harmadrészt – s talán ezzel illetet volna kezdeni – az élettörténet mindig szubjektív „olvasata” a megélt eseményeknek. Ezért még az sem kizárt, hogy a szöveget érheti olyan „támadás”, amely szerint ez nem tartalmazza „az objektív igazságot”, hogy többen többféleképpen tudnák elmesélni, hogy hogyan fejlődött Magyarországon a társadalomföldrajz tudománya, s hogy mit tartanak abból a legfontosabbnak. Ezzel számolva, s nem vitatkozva, tisztában vagyunk azzal, hogy jelenleg egyetlen szakmai élettörténetet közlünk, amelyben az interjúalany önértelmezését mutatjuk be. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy ahhoz, hogy az önértelmezésből minél „objektívebb” kép bontakozhassék ki, több ilyen és ehhez hasonló szakmai élettörténetet kell felvenni, s azokat együttesen összegezni.)

Ez az élettörténet arra vállalkozik, hogy Berényi István szemüvegén keresztül láttassa azt a világot, amelyet ő élt meg, úgy, ahogyan ő élte meg. Az alábbiakban felelevenedik Magyarország közelmúltbeli története, egy páratlan szakmai és emberi pálya, úgy, ahogyan csak a megkérdezett tudta elmondani.

INDULÁS, GYERMEKKOR

1934. augusztus 24-én születtem Jászladányon. A család mindkét ágon jászladányi. Édesanyám szülei kunok. Kun Péter volt a nagyapám, Tolvaj Ilona a nagyanyám, klasszikus kunsági emberek, kisparasztok voltak. Három gyerekük volt, két lány, egy fiú. A nagyobbik lány korán meghalt tüdőbajban. Maradt a fiú és édesanyám. Nagyapám együtt dolgozott a fiával 7 hold földön, plusz béreltek 7 holdat. Ebből a 14 katasztrális földből a két család megélt. Ez nekünk a későbbiek során, a mi családunknak is nagyon nagy segítséget jelentett.

A másik ágon, édesapáméknál, félig parasztember volt a Berényi nagyapám, félig pedig már nyáron kubikus. Elmentek dolgozni, emellett volt vagy 3 katasztrális földjük, amiből volt megélhetési alapjuk. Sokan, heten voltak testvérek édesapámék. Ők szegényebbek voltak az anyai ághoz viszonyítva. Ezért a gyerekek már az ipar felé orientálódtak. Édesapám molnár lett, a másik rendőr, a legidősebb Pesten adminisztrációban dolgozott. Az a család már szétszóródott. Azt is mondhatnám, hogy a 30-as évek első-urbanizációjának a szele őket már érintette, nem folytatták a gazdálkodást a második világháború után.

Édesanyám és édesapám, mint fiatal házások elég gyorsan meg tudtak kapaszkodni Jászladányon. Azzal, hogy ő a malomban dolgozott, már falusi viszonylatban iparosnak minősült. Ipartestületnek tagja volt. Gyakorlatilag annyi fizetés volt, hogy a négytagú család az ő fizetéséből megélt. Emellett falusi viszonylatban a ház körüli kert és még egy kis kert, kisebb földterület – az egykori zárt-kert területén –, megtermelte számunkra az alapvető dolgokat: zöldségfélét, gyümölcsöt, burgonyát stb.

A családnak a falusi társadalomnak jászladányi viszonylatában talán a középréteg alsó részén lehetett. Nálunk nagybirtok nem volt. A faluban voltak nagygazdák, akik 100-150 katasztrális holdon gazdálkodtak. Mezővárosi funkciója Jászladánynak akkor is volt. Mendöl Tibor² úgy emlegeti, hogy „szerény mezővárosi maggal rendelkező település” a 30-as években. Ezt egy főtér, középületek, fogadó és egy igen nagy katolikus templom jelentette. Egyetlen felekezet volt Jászladányon. Akkor „tiszta” katolikus volt a település, mondták a helybeliek. Ebben a lokális közegben nőttünk fel. Az iskola is katolikus volt, az ún. templomi iskolába jártam 1949-ig. Bár volt ún. városi iskola is.

A 30-as évek végére önálló háza volt a szüleimnek, amit hitelre vásároltak. A háború után néhány zsák búzából fizettük ki a ház utolsó részletét. A falu szélén lévő utcason volt a házunk, a dabi temető közelében. Ezt a dabi településrészt még Mária Terézia idején jelölték ki beépítésre, és megkezdődött az ún. ólaskert övezet beépítése. A házban, amit egy viszonylag gazdag özvegyasszonytól vettek meg, volt villany, ami a 30-as években ott még szokatlan volt. Apám mindjárt szerzett rádiót. Az egész utcában nekünk volt rádiónk még a 40-es évek elején is. Ha voltak zenés műsorok, nem is beszélve a háborús híradásokról, akkor az utca nálunk gyűlt össze.

Általános iskolába akkor hatéves korban kerültünk be. Mivel én augusztus 24-én születtem, szeptember 1-jével felvettek. Ennek az első években számtalan hátrányát éreztem. Mindig én voltam a kis Berényi az osztályban. Egyébként sem voltam valami erős természetű. Nagyon nehezen kezdtem. Az első év még jól ment, de a másodikban nagyon gyengén szerepeltem, ahogy visszaemlékezem rá. Nagyon nehezen tanultam. Aztán felerősödtem valahogy a 3-4. elemire. A szüleim a polgári iskolába írtattak be. A mezővárosok legtöbbszörében volt ún. polgári iskola. Az elemi után lehetett menni polgári iskolába. Talán két év volt. Egyféle előkészítő volt ez akkor, onnan lehetett menni főiskolára. A háború után zsákutcának találták ezt a polgári iskolát, pedig a falusi társadalom a helyi közigazgatásába, a különböző nem fizikai munkákba, innen vette fel az embereket. Aki polgári iskolát végzett, az már ennek a falusi kispolgárságnak a csoportjához volt sorolható. Ott elég sok gyakorlatunk volt: kertészet, gazdaság szervezés, háztartás, stb. de tanultunk latint, ami nagyon kemény volt. Jó tanáraink voltak irodalomból, természettudományos tárgyakból.

Amikor az iskolákat államosították, akkor megszűnt ez a polgári iskola. Mi vesztettünk egy évet, mert átsoroltak bennünket az általános iskola megfelelő évfolyamába. Az általános iskola 7.-8. osztályát már ebben az államosított általános iskolában fejeztem be. Ott, mivel visszaraktak bennünket egy évfolyammal, már elememben voltam, mert a polgári iskola egy éve után általános iskolában még egyszer tanulni ugyanazt, nagyon nagy előnyt jelentett. Nagyon jók voltunk – akik átjöttek – számtanból, irodalomból. Az nekem is nagyon nagy önbizalmat adott. Akkor ugrottam meg a tanulásban.

Az általános iskolában még volt hittanunk. Egy jó feleletemért az egyik tisztelendődtől kaptam egy szentképet, aminek a hátulján az volt az idézet: „aki nem hagyja magát elveszni, csak az nincs elveszve”.

² Mendöl Tibor (1905-1966), a hazai földrajztudomány egyik kiemelkedő alakja.

Valószínű nem véletlenül írta ezt rá, mert én voltam az osztályban a legkisebb, a leggyámoltalanabb gyerek. Ez a mondat az életemet végigkísérte. Akármikor, valamilyen oknál fogva padló közelbe kerültem, aminek esetleg oka sem volt, csak egyszerűen olyan volt a hangulatom, akkor mindig ez jutott eszembe. Nem tudom, hogy kitől idézett, mert ez elveszett, de az idézet megmaradt, és az, hogy kitől kaptam a bátorítást.

1948-ban, amikor a szabadságharc centenáriumát ünnepeltük, akkor énrám bízta, hogy ki, arra már nem emlékszem, egy 48-as kiállítás megszervezését az egyik osztályteremben. Végigmászáltam az egyik barátommal a falut. Összeszedtük a fegyvereket, sapkákat, zubbonyokat, 1848-as plakátokat, karszalagokat, ami akkor még megvolt és amit az emberek őriztek.

Sok volt?

Sok, megtöltöttük a termet. Nem is gondoltam volna, hogy ennyi mindent megőrzött a falu a 48-as szabadságharcból. Kossuth képek. Nagyon sok rézkarc. Egy nagyon ismert osztrák festő dolgozott Magyarországon, Pettenkofen³, akinek nagyon sok litográfiája volt a szabadságharcról, és a faluban is sok helyen megvoltak ezek a képek. Ezeket összeszedgettük. Ez emlékemben nagyon szép kiállítás volt, ami nekem is lendületet adott. Elememben voltam hetedikes-nyolcadikos koromban, nagyon sokat rajzoltam. Akkor kezdődött el a rajzolás és a festészet utáni érdeklődésem, ami a gimnáziumban is folytatódott.

Az általános iskolát megtörte a második világháború?

Visszaugranék 1944-re. Édesapámat elvitték katonának. Hadifogságba esett '44 nyarán. Ő csak '48 nyarán jött haza. 4 és fél évig volt hadifogságban. Az ő elmesélése szerint 1100-an estek fogságba és 12-en jöttek haza. Ők tartották a kapcsolatot egymással. Meg is látogatták egymást az 50-es évek elején. Ez a négy év nagyon nehéz időszak volt. Hiszen édesanyámnak a két gyereket el kellett tartania. Nagyon sokat dolgoztunk mi gyerekek is. Itt utalnék arra, hogy nagyapámék sokat segítettek, mert az ő gazdaságukban nyaranta valamennyien bedolgoztunk. Ennek fejében kaptunk kukoricát, fűtésre szalmát. Kemence volt a házban. Ezzel a kukoricával tudtunk egy sertést tartani, kacsát, csirkét nevelni, galambokat én tenyésztettem. Volt vagy 40-50 galamb. Ezzel megvolt a családnak a hús. Tavasszal kezdődött a galamb. Az addig tartott, amíg a csirkék anyyira fel nem nevelődtek, hogy elkezdődött a csirkevágás. Ez eltartott őszi. Akkor vágtuk a kacsát. Utána jött a disznóvágás. Ez így forgott három évig. Volt egy tehén is, amit a nagyapámék adtak át. Ezt kellett nekünk tavasztól ősziig az öcsémmel legeltetgetni. Ebből megvolt a tej, a vaj, egyebek, amit magunk megtermeltünk.

A másik nagyon nagy segítség volt, hogy ahol édesapám dolgozott a malomban, annak a tulajdonosa az államosításig végig minden hónapban megadta a fejadagot, a lisztet. Mert nagyon jó munkása volt, nagyon jó molnár volt apám. A parasztok mindig őnála akartak öröltetni, mert kiváló nullás lisztet tudott kihozni. Nagy presztízse volt a molnárok között. A tulajdonos végig biztosította nekünk a fejadagot. Ezt az apám egy kicsit meg is hálálta neki, mert amikor hazajött 1948-ban, akkor elkezdődött Szalai, a tulajdonos piszkálása, mert államosítani akarták a malmot, mielőtt az államosítási rendelet megjelent volna. Mondvacsinált ürüggyel Szalait el is hurcolták, letartóztatták, elvitték. Nem tudom pontosan, hogy mikor. Talán '49 körül, vagy '50-ben. Apám átvette a malmot arra az egy évre, másfél évre. Sok veszekedés volt, mert nem volt hajlandó a malmot addig átadni, amíg nem jelenik meg a kormányrendelet az államosításról. Emiatt be is perelték, hogy zsiszikes búzát adtak át az

---

³ August von Pettenkofen (1822-1889) osztrák festő, aki katona volt a szabadságharc idején, litográfiákat készített az eseményekről.

államnak. Évekig tartott a pereskedés. Szolnokra jártak be a bíróságra. Mindenféle végzés nélkül felmentették és azt mondták, hogy hagyja a „fenébe”, a dolog el van intézve. Mondvacsinált volt.

Akkor már túl voltunk a nehezén, amikor apám hazajött. De 1944-45 más szempontból is nagyon nehéz volt. A front '44 novemberében érte el Jászladányt. Mi hármásban voltunk akkor otthon a bombázások ideje alatt is. Végül átmentünk nagyapámékhoz. Amikor a front elérte Jászladányt, a szomszédban – az egy polgárház volt – és annak a pincéjében gyűltek össze az asszonyok, a gyerekek, mert az kőház volt. Ott akadtak ránk az orosz katonák. A társaság aztán éjszaka, sötétben szétrebbent. Elmentünk egy Kerenszki nevezetű családhoz. Ugyanabban az utcában laktak. Annak idején az a szóbeszéd járta, hogy ő a leningrádi Kerenszkij⁴ családnak volt a leszármazottja. Hogy igaz vagy nem, nem tudtuk. Mivel kiválóan beszélt oroszul és egy nagyon intelligens ember volt, ezért hozzá menekült be az egész utca. A lakóházától az istállóig minden helyiség tele volt emberekkel. Amikor jött az orosz katona, jött az ellenőrzés, akkor ő mindig fogadta őket: kolbász, pálinka – elnevetgéltek az ajtóban, és a katonák mentek tovább. Ezért a frontnak ezt az első hullámát mi átvészeltük különösebb atrocitás nélkül.

A faluban a többiek?

A többiekről nem nagyon hallottam. Lehet, hogy gyerek előtt nem beszéltek a felnőttek. Nem hallottam, hogy valami különösebb dolog történt volna. Talán annak is volt köszönhető, hogy amikor elvonult a frontnak ez az első hulláma, akkor az el is akadt Pest alatt. December elejével leállt a front. Gyakorlatilag nem tudtak mozdulni, ezért a katonákat házaknál helyezték el. Az egész falut kitelepítették. 24 óra alatt el kellett hagyni Jászladányt. Mindenki a tanyákra, rokonokhoz menekült ki a faluból. Csak annyit lehetett magunkkal vinni, amit kézben elbírtunk. Az állatokat kivihettük. Azt az egy tehenet, meg a disznót kihajtottuk. Az ágyneműt, amit a hátunkon el lehetett vinni, meg a ruhaféléket, kivittük. Az egyik rokonnak a tanyáján szálltunk meg. Ha jól emlékszem, talán 7 család volt ott. Tehát lehetünk 21-25-en kb. ezen a tanyán. Ez a klasszikus tanya, ahol van egy nagyszoba, konyha, egy kis szoba. Szerencsére volt egy nyári konyha, ami az istállóhoz tapadt. Ott is volt egy család. A férfiak javarészt az istállóban aludtak, ahol priccseket csináltak. Az asszonyok elfoglalták az ágyakat és a különböző fekvőalkalmatosságokat. Mi gyerekek meg a földön aludtunk. Egymást átlépegetve lehetett mozogni.

Szalma volt?

Nem emlékszem. Valami ruhafélék, szalmazsák volt alattunk – nem tudom minek nevezem – nem volt rossz, mert elhülyéskedtünk. Sok gyerek volt a tanyán. Volt vagy 10-12 gyerek. Ez tartott három hónapig, március elejéig. Addig, amíg Pestet az oroszok el nem foglalták, addig maradtunk. Időközben mi a nagyapámmal, meg egyszer édesanyámmal hazaszökdöstünk a faluba azért, hogy élelmet tudjunk onnan kivinni, ami megmaradt. Már a front első hullámában, szétverték a ház belső berendezéseit. Amit lehetett széthordtak, három hónap után csak a falak maradtak. A bútort is elvitték, mert ahol nagyobb házak voltak, ott voltak az orosz katonák elszállásolva. Oda begyűjtötték az ágyakat, szekrényeket. Amikor március elején hazamentünk, felkerestük ezeket az orosz katonák által lakott nagyobb házakat és ott vissza tudtuk szerezni, megtaláltuk az ágyat, a két szekrényt, aminek ajtaja nem volt, azt meg kellett csináltatni. Asztalt kaptunk a kocsmától, meg székeket. Az összes többi, edényeket, egyebeket csereberélték az asszonyok. Elindult valahogy az élet. Március eleje volt. Ezért már a kertet el

---

⁴ Ma már tudjuk, hogy legenda. Kerenszkij A. F. (1881-1970) az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után 1918-ban Nyugat-Európába, majd 1940-ben az USA-ba menekült. A jászladányi Kerenszki család viszont eltűnt a faluból.

lehetett kezdeni művelni. Állatot már lehetett tartani. Elkezdtek a munkát. Az iskola is viszonylag gyorsan beindult. Attól kezdve nekem már jobban ment a tanulás.

Ez az időszak nagyon nehéz volt addig, amíg édesapám hazajött. Addig sokat kellett dolgozni nagyapámékkal nyaranta a földeken, hogy fenn tudjuk tartani magunkat. Természetesen utána is, amikor ő már hazajött, 1950-től kezdve is dolgoztunk nyaranta, akkor az embernek egy kicsit már saját magát is el kellett tartania. 1949-ben kerültem gimnáziumba Jászapátira. Az akkor Széchenyi István katolikus reálgimnázium volt, de 1950-ben államosították.

Amikor a gimnázium első évébe jártam, még reggel egy kismise is volt a tanítás előtt, 15-20 perc, mert volt kápolna is bent a gimnáziumban. Ez '49-ben még megvolt, talán egy fél évig. Utána az államosítással ez megszűnt, a kápolnát is bezárták, majd átépítették. A gimnázium nevét is megváltoztatták, Mészáros Lőrinc Gimnázium lett.

A faluban volt egy pár nagygazda. Mennyire volt kemény a kuláküldözés?

Ez 1950-ben kezdődött. Minden nyáron dolgoztam '50-től kezdve, amikor a beszolgáltatások voltak, mint gimnazistát alkalmaztak nyári irodai munkára. A beszolgáltatások helyei rendszerint ezeknek a kulákoknak a magtárai voltak. Oda gyűjtötték be a búzát. Az „iroda” is ott volt. Három nyáron át dolgoztam így. Egy alkalommal történt az, hogy egy Kalapos nevezetű kuláknak a magtárában gyűjtöttük a búzát. Kispolgári ház, több szobával a főutcára nyílt. Ennek volt telekhosszban folytatása a következő utcáig, ami gazdasági épület volt, magtárral, és a végén istálló, ami már a másik utcára járt ki. Az volt a gazdasági bejárata ennek az épületnek. Középujt volt a magtár. Ott szedtük a búzát. Másnap reggel jön egy Pobeda a házunkhoz, és keresnek engem. Visznek a rendőrségre. Kiderült, hogy éjszaka felgyújtották a Kalapos házát. Kérdezték tőlem, hogy hallottam-e, hogy Kalapos, amikor átment az udvaron, azt mondta, hogy felgyújtja a magtárat azért, hogy a nép gabonája bent égjen. Mondtam, hogy én ezt nem hallottam. Mi égett le? Az istálló, bent égett a lova. Erre azt találtam mondani, hogy annyira hülye volt, hogy a saját istállóját felgyújtotta? Erre összenéztek és kizavartak. Ez volt az első találkozásom nem is a rendőrséggel, hanem – mint kiderült – az ÁVO-val.⁵ Ez volt az első találkozásom a hatalommal úgy, hogy „vittek”, és én nem tudtam, hogy miről van szó. Aztán otthon mondták, hogy erről nem kell beszélni, nem kell mondani, hogy mi történt. Hallgattunk, mindenki. Csak abból sejtett az ember valamit, hogy egyre többet hallgatták apámék a Szabad Európa Rádiót, vagy Amerika Hangját. Volt rádióink, ezért a szomszéd is átjött, együtt hallgatták, beszéltek a dolgokat. Engem valahogy ez az egész politika akkor sem érdekelt, ezek nem érintettek meg, nem érdekelt különösebben. Akkor már mániákus rajzoló voltam és természetbúvár. Kerékpárral jártam a környéket, a határt. Valahogy ez a politizálás nem érdekelt. Hogy valami nem stimmelt, azt csak az otthoni beszélgetésekből hallottam, édesapámnak a herce-hurcájából az államosítási ügygel kapcsolatban.

A másik ilyen eset a beszolgáltatásokkal kapcsolatban: a házunk mögött lévő szomszédunk egy kubikus ember volt, aki feltételezem, hogy benne lehetett valahogy a politikában is, mert korán, a háború után bekerült a közigazgatásba valamilyen oknál fogva, holott lila göze sem lehetett hozzá. Ő volt az egyik, aki ezekkel a beszolgáltatásokkal kapcsolatba került. Járt a házakat, hogy hol mi van. Az egyik reggelen, édesapám éjszakai lévén jött haza és nevetve mesélte anyunak: Palit jól eldöngették az éjszaka. Zsákot húztak a fejére, és jól megverték, megyek, meglátogatom a szomszédot. Ilyen esetekből az ember érezte azt, hogy van valamiféle társadalmi ellenállás.

⁵ 1948 óta hivatalosan már ÁVH (Államvédelmi Hatóság), de a köznyelv mindvégig ÁVO-nak hívta az intézményt, illetve ávosoknak a tagjait.

Egymás között cserélgettük az ennivalót. Nekünk is a tehénnek született egy borja. Apámék a szomszédokkal levágták az istállóban a borjút és egy óra alatt a faluban kimérték, szétosztották. Benne volt abban a párttitkár is, a közigazgatás is. Senki nem szólt egy szót sem, de borjúhúst ettek azon a hétvégén. Itt érezte az ember, hogy a hatalommal szemben van valamiféle társadalmi összefogás, szolidaritás, amiben benne volt akkor mindenki.

Az ÁVO nem jelent meg?

Nem fogtak le senkit, nem vontak felelősségre senkit. Ebből éreztem, hogy legalábbis a településnek azon a részén volt összetartás. Az emberek tudták, hogy ki az, akivel nem érdemes szót váltani. Az utcában nem is laktak olyan típusú emberek, azt az egy vagy két családot kivéve, akik kubikusok voltak és eljártak dolgozni. Akik meg '19-es kommunisták voltak, őket meg nagy csalódás érte. Az utcában is lakott egy ilyen házaspár. A férj állítólag, amikor az első tankok az utca végén megjelentek, kenyérral, sóval kiállt a kapuba, hogy köszöntse a katonákat és az első az volt, hogy a ködmönt lehúzták róla, meg a csizmát. Ott állt kapucában, ingujjban. A véleménye megváltozott a felszabadulásról egyből.

Ezeknek az 50-es éveknek első éveiben, '54-ig, éreztem valami furcsa összetartást. Akkor még a templomba járás is általános volt. A templom mindig tele volt, gyerekekkel is, felnőttekkel is. Akkor még a szekularizációnak azok a konzekvenciái, ami Jászládányban és nagyon sok mezővárosban ma már megvannak, még nem voltak jelen. Az alapstruktúráját a társadalomnak hidegen hagyta, hogy felül mi történt.

Az 50-es években az elszegényedést hogyan éreztétek meg?

Ezt az időszakot mi csak abban éltük meg, hogy bizonyos dolgokat nem lehetett kapni. Főleg iparcikkeket, vagy ehhez hasonló dolgokat, vagy nehezen lehetett hozzájutni ruhafélékhez, cipőhöz. Ahhoz be kellett menni Szolnokra, hogy valamit vásárolni tudjunk. Annyira szűkösen éltünk mi magunk családon belül, amíg apám hadifogságban volt, hogy amikor ő hazajött, mi már az '50-es éveket nem éltük meg szegénységben. Ami a legszükségesebb volt, az megvolt a családban. Ruhaféle is a gyerekeknek. Amire falusi viszonylatban szükség volt, azok rendelkezésre álltak. Apám, mivel ismert ember volt a faluban, a parasztoktól ezért vagy azért tudott cserélni. Ez egy másabb szituáció volt, mint akinek nem volt fix foglalkozása. Az államosítás után a malomban fizetése volt, lisztben fejadagot kapott. Kapott korpát, különböző lisztsöpredéket, amiből mi egy disznót vagy kettőt fel tudtunk nevelni. Mi nem éreztük a szegénységet. Az elkeseredést a beszolgáltatások során egyszer éreztem, amikor egy asszony sírva jött be három vagy négy gyerekkel az irodába, odavágta elénk a beszolgáltatási könyvet és azt mondta, hogy elvitték az összes búzát, itt van a három gyerek, csináljanak vele, amit akarnak. Kijött a rendőr és az asszonyt és a gyerekeket elvezették, nem tudom mi lett velük. Ez volt egy olyan momentum, amikor azt éreztem, hogy nem mindenki van olyan viszonylagos biztonságban, mint ahogy mi megvoltunk otthon. De a nagyapáméknál, a keresztapáméknál sem éreztük ezt, mert őket bekényszerítették a tsz-be, s mentek dolgozni. A javarésze ezeknek a tsz-tagoknak nem parasztember volt, hanem kubikusokból, cselédségből kikerült emberek, ezért nem értettek a gazdálkodáshoz. A keresztapám is, mint kisgazda, brigádvezető lett. Megvolt egy minimális egzisztencia ahhoz, hogy a legfontosabb dolgokhoz hozzájussanak. A családban mi nem éreztük azt a féle kiszolgáltatottságot, amit néha az ember látott. De segítőkészebbek is voltak az emberek. Ahogy visszagondolok, az teljesen természetes volt, hogy a szomszédok egymásnak segítettek. Volt, amikor átjöttek, hogy liszt kellene, vagy van-e cukor, mert elfogyott és nem lehet kapni. Vagy ecet, vagy bármi. Teljesen természetes volt, hogy ezekből egymást az asszonyok kisegítették. Ez az utca nem is tartozott a szegény utcák közé, mert a családok többsége gazdálkodó volt.

Ami még egy nagyon rossz emlék volt, visszatérve '44 nyarára, hogy volt egy gettó is. A Hónig Pali bácsinak, aki hentes volt, viszonylag nagy kertje volt, kőfallal körülvéve. Ott voltak összezsúfolva az emberek. Hogy mennyi ideig, azt nem tudom. A templomnál volt artézi kút, ahol iható víz volt. Oda jártunk a templomi kútra vízért. Egyik alkalommal 11 óra körül engedték ki a gettó lakókat. Máig a szemem előtt van, amikor trappolt az a sok ember ezen a poros makadám úton. Edények csörögtek, ahogy jöttek oda vízért. Nem tudtam felfogni, hogy mi ez, hogy miért történik. Otthon nem beszéltek róla. Édesapám már nem volt. Édesanyámmal meg nem beszéltünk erről. Nem esett egy szó sem erről. Hallgattak az emberek ezekről a dolgokról. Fájdalmas, az emberi kiszolgáltatottságot az ember ugyanúgy megélte, mint azután az '50-es években megélt egy másik féle kiszolgáltatottságot. A háborús évekből ezek a dolgok maradtak meg. Az '50-es években a nagy rendezvényeket, ahová kivezényeltek bennünket ünnepekre a főtérre, az emberek csöndben végighallgatták, azután elmentek haza. Mindenki csinálta a maga dolgát.

A gimnáziumban sem esett erről szó, ahol nagyon jól éreztem magam. Az osztályba, mint közösségbe, érdekes módon nem tudtam igazán beilleszkedni. Többen voltunk így. Voltak a jászapátiak, a városi gyerekek és fele az osztálynak a „falusi” gyerekek, a bejárók, és voltak a kollégisták. Három csoportja volt így egy osztálynak. Akik apátiak, azok városi gyerekek voltak, azoknak is megvolt a maguk közössége, a kollégistáknak is és nekünk is, mint bejáróknak. Akik bejárók voltunk, otthon együtt mentünk moziba, kultúrházba, szórakozóhelyre, vagy barátokhoz, akkor is volt már házibuli. Egymáshoz eljáromattunk. Mint osztály nem igazán tartottunk össze.

A gimnáziumban remek tanáraink voltak.⁶ Nagyon szerettem a tanáraitam. Kiváló ember volt az igazgató, Pókász Endre, aki állítólag az Operaház díszlettervezője volt, és odakerült rajztanárnak. Az 1912-ben újra megnyitott gimnáziumnak külön rajzterme is volt, teljes oldal üveggel. Amíg ő élt, hozzá jártam külön rajzórára, ő foglalkozott velem, illetve négy-ötünkkel, akit kiválogatott a gimnáziumban. Sajnos ő vakbélgyulladásban meghalt. A többi tanárom is nagyon-nagyon jó volt: matematika, fizika tanárnő (Rusvay Erzsébet), de különösen az irodalmár, Szepessy Tibor,⁷ akinek fantasztikus órái voltak József Attiláról, Adyról.

Honnan kerültek oda ezek a tanárok?

Nem tudom. Mindenesetre ők indítottak el abba az irányba, hogy tanulni kell. Ez a többieket is magával ragadta. A 31 emberből 3-4 volt olyan, aki nem tanult tovább, hanem megrekedt valamelyik falusi intézményben. A többiek továbbtanultak. Ez a tanároknak volt köszönhető. Amikor arra került sor, hogy mit csináljunk a jövőben, én mindenféleképpen tovább akartam már tanulni. Ebben a család is támogató, a nagyszülőktől kezdve azt hallottam, hogy tanulj tovább. Akkor – 1953 – már a közhangulatban is benne volt, hogy nem érdemes falun maradni, nincs mit csinálni. A középgeneráció szinte taszította ki a fiatalokat azzal, hogy tanulj tovább, nem érdemes itt maradni, nincs mit csinálni. Hiszen a paraszttól a földtulajdonát és ezzel az egzisztenciáját vették el abban az értelemben, hogy nem tudott több generációban gondolkodni. Elvették az iparosoktól a tulajdonukat, és ktsz-ekbe⁸ kényszerítették őket. Ők is elveszítették az önálló egzisztenciájukat. A kiskereskedők is

⁶ A Jászság első gimnáziumát Mária Terézia idején 1667-ben nyitották meg, de 1780-ban átvitték Jászberénybe és csak 1912-ben nyitották meg újra. Az Alsó-Jászság középiskolájának vonzása messze túlnyúlt a kistérség határán.

⁷ Szepessy Tibor (1929-) klasszika filológus. 1953-tól az ELTE BTK, 1996-tól a PPKE BTK oktatója.

⁸ Kisipari termelő szövetkezet.

tönkrementek. Néhány üzlet megmaradt. Gyakorlatilag a falusi kispolgárság eltűnt, „bedolgozókká”⁹ váltak a különböző új funkciókban. A falusi társadalom közösségi magatartása, szolidaritása, legalábbis a miénk, eltűnt. Egy ideig nem is volt igazán összetartó erő. A termelészövetkezet és későbbiekben a ktsz az 1960-as évek végére szervezte meg magát. Ahogy én a keresztapámtól utólag hallottam, a ’70-es években már közös kirándulásokat szerveztek, búcsújáró helyekre jártak busszal. Élték a maguk életét. Talán kisebb felelősséggel, mint korábban, amikor önállóak voltak, de megvolt az egzisztenciájuk. Nem volt önállóságuk, ez kétségtelen tény, de amikor elkezdődött a háztájizás,¹⁰ akkor keresztapám is termelt fűszerpaprikát a kertben, stb. Még egyszer annyi jövedelmet megtermeltek otthon, mint amennyit a termelészövetkezetből valójában kapott. Állatot tartottak, 4-5 sertést hizlaltak, amihez a tsz-től kaptak olcsóbban takarmányféléket, s amit azután értékesítettek. A ’70-es évektől kezdve már konszolidáltabbnak tűnik a ’45 utáni középgenerációnak az élete, azé a társadalmi csoporté, amelyikből mi kinőttünk.

ÉRETTSÉGI

Az érettségim jól sikerült. Akkor éreztem először azt, hogy az ember produkál valamit. Azt, hogy ki tud hozni magából valamit mások előtt. Első alkalom volt talán, amikor igazán eltűnt belőlem a félelem, hogy felelni kell, vagy valakik előtt produkálnom kell magam. Nekünk még 7 tárgyból kellett érettségizni. Jelesre érettségiztem. Nem volt kitűnő, mert az orosznál volt malőr. Nagyon keveset tudtunk oroszról. Csak másodikos korunkban kellett felvenni az oroszot. Közben volt az oktatás átszervezése, ’49-50-ben. Másodikosok voltunk, amikor az oroszot fel kellett venni. Két évig tanultuk mindössze. A tételekben, amit a tanár összeállított, megvolt az orosz és a magyar szöveg. Én mint „szorgalmas” tanuló, bevágtam a magyar szöveget, ami egy-egy tételhez tartozott. Aztán jött az orosz tétel, a hármastétel, és én mondtam ahhoz a szöveget. Láttam, hogy a tanár integet valamit, hogy lassabban vagy mit. Kiderült, hogy egy sorral arrébb mentem. Magyar szövegem maradt, orosz meg már nem volt. Abbahagytam. Az elnök mosolygott, valószínűleg egy szót sem tudott oroszul, vagy jól tudta, hogy mi is történt. Négyest kaptam talán. Ez volt az érettségivel kapcsolatos malőröm.

Az érettségitől lendületet kaptam, hogy tovább kellene tanulni. De nem volt határozott elképzelésem, hogy milyen tárgyból. Csak az, hogy tovább szeretnék tanulni. Mivel rengeteg minden érdekelt, nem tudtam eldönteni, hogy magyar-történelem vagy földrajz-geológia. Én előzetesen próbálkoztam a Képzőművészeti Főiskolával, de az nem sikerült, ezért inkább a természettudományok vonzottak. Végül is a földrajz-geológia mellett döntöttem, és ott is a geológia érdekelt. Felvettek Debrecenbe. Nagyon megörültem annak, hogy felvettek. Egy kicsit úgy éreztem, hogy kiszakadtam. Akkor is azt éreztem, hogy én nem szeretnék itt maradni. Tovább szeretnék tanulni. Ez egy határozott elképzelés volt bennem. A felvételt megelőző időszakban kellett kitölteni a papírokat, hogy hova menjünk. Ez 1953-ban volt. Egy érdekes dolog történt: behívatnak, hogy az én apám malomtulajdonos?

Nem tulajdonos, hanem molnár.

Mi az, hogy molnár?

⁹ A már nem önálló, állandó vagy időszakos foglalkoztatottak voltak, ahogy a lakosság nevezte őket, „bedolgozók”.

¹⁰ A mezőgazdasági szövetkezetek (mgtsz) tagjai által végzett kisértéstermelés.

Máig sem tudok rájönni, hogy nem tudták, hogy az egy iparos foglalkozás? Olyan, mint a cipész. Mondtam, hogy vezet egy műszakot, van három műszak a malomban, ő műszakvezető, főmolnár. Csak utána jöttem rá, hogy mi volt a probléma. 1949-ben, amikor az államosítás jött, akkor a malomtulajdonost, mint említettem, letartóztatták. Az apámat bízta meg a malomtulajdonos, hogy amíg vissza nem jön, nem rendeződnek a dolgok, addig ő vigye a malmot, de már nem jött vissza. Itt volt a félreértés. Főmolnár volt, és úgy tűnt, mintha ő lett volna a malomtulajdonos.

Amikor Téged behívtak tisztázni édesapád múltját, azt hogyan élted meg? Volt benned félelem?

Nem volt bennem félelem. Nem érttem, hogy nem tudják, hogy mi a molnár foglalkozása. Végül megkönnyebbültek, máig látom az arcokat, voltak vagy hárman, beírták, hogy malmi-munkás. Ettől kezdve én már az egyetemre úgy mentem, mint munkásszármazású gyerek. Ahogy visszagondolok, ezt csak sejtem, az adott bizottságnak papíron minősíteni kellett, hogy ki kicsoda. A gimnázium is igyekezett munkás- és paraszt származásúakat továbbküldeni, nem „egyéb” származásúakat, mert akkor kevesebb lett volna a felvettek száma.

EGYETEMI ÉVEK

Felvételizni kellett Debrecenben. Több tagból álló bizottság volt. Addigra én is felszabadultabb voltam. Úgy éreztem különösen jól sikerült. Matematikából-fizikából volt a felvételi. Földrajzból alig kérdeztek. Mindenhogy rá akartak szedni arra, hogy matematikára menjek. Hogy miért, nem tudom. A fizikát kifejezetten szerettem. De én kitartottam amellett, hogy nem, akkor inkább nem tanulok tovább. Nekem az nem megy. Így felvettek földrajz-geológiára, 16 embert, 8 fiút, 8 lányt. Elkezdtek a tanulmányainkat. Az első év még nagyon nehezen ment, amíg beilleszkedtem egyáltalán ebbe az új tanulási mechanizmusba. Akkor még jegyzetek nem voltak. Alig volt valami. Meg kellett tanulni az előadásokon jegyzetelni.

Ezt egyetemi előadáson írtad?

Igen. Ezt tudtam vinni mindenhova. A történelemnél már nem elsős voltam, hanem harmadikos, amikor ezek készültek. Két évet végeztünk el a földrajz-geológia szakon. Második év után elvették a geológiát, azt mondták, hogy geológusra nincs szükség. Vagy csak földrajzusként végzünk, vagy felvesszük a történelmet is. Néhányan felvettük a történelmet. Ezért 1957-ből van a diplomám földrajzból, és 1959-ből van a diplomám történelemből. Megengedték, hogy levelezőként végezzük el az utolsó két évet, amikor már tanítottunk.

Nagyszerű tanárokat kaptam az egyetemen, kiváló képességű emberek voltak. Geológiából rettegtünk ugyan Földvári Aladártól¹¹, de nagyszerű ember volt. A Miskolci Nehézipari Egyetemen volt, onnan járt át Debrecenbe. Rendkívül szerettem a kristálytant. A kedvencem volt. Úgy éreztem, hogy a geológiával fogok kezdeni valamit. Földrajzos tanáraink közül különösen nagyszerű volt Kéz Andor¹² természetföldrajzos Pestről. Kirúgták az ELTE-ről. A másik tanár, Kádár László,¹³ akit a II. világháború után Debrecenbe helyeztek. Annak idején Telekinek volt a tanársegédje. Almásy Lászlóval¹⁴ volt Afrikában, a líbiai sivatagi utakat

¹¹ Földvári Aladár (1906-1973) 1949-től a KLTE ásvány- és kőzettani tanszék vezetője, később a Miskolci Nehézipari Egyetem tanára, 1951-ben Kossuth-díjat kapott.

¹² Kéz Andor (1891-1968) 1953-tól egyetemi tanár a KLTE-n, de előadásokat 1949-től tartott.

¹³ Kádár László (1908-1989) 1938-tól Teleki Pál mellett dolgozott. 1939-40 között Győrffy István halála után a Táj- és Népkutató Intézetet vezette, 1942-től az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola, majd 1947-től a KLTE egyetemi tanára.

¹⁴ Almásy László Ede (1895-1951) nemzetközi jelentőségű Szahara-kutató. Személyéről mintázták *Az angol beteg* című film főszereplőjét.

térképezte. Az idős generáció nagyon nagy hatással volt ránk. Távolságtartóak voltak ugyan, de nagyon segítőkészek. Remek terepgyakorlataink voltak. Ugyancsak Budapestről járt le hozzánk Irmédi Molnár László¹⁵ kartográfus, akivel a terepgyakorlatot Sárospatakon csináltuk.

Sárospatakon már az első év után volt a terepgyakorlat. Két hétig bent voltunk a valamikori Angolkisasszonyok kollégiumában, nem tudom milyen gimnázium volt ott akkor. Minden reggel mentünk ki terepre. Kőzetismeret, morfológia, erózió, gyűjteni kellett a kőzeteket és, meghatározni. Mindenki kapott térképet, hogyan kell tematikus térképeket csinálni terepen, következtetéseket levonni, mi történt a valóságban. Nagyon érdekes esetek voltak, például, amikor Sárospatakon a Ciróka-hegyre mentünk fel és sorra találtuk a kavicsokat, akkor Kádár Laci bácsi rögtön arra a következtetésre jutott, hogy a Bodrog valamikor ebben a magasságban folyt. Ez a Tiszának vagy a Bodrognak a 4-5-ös terasza lehetett. Ezek klasszikus terasz kavicsok. Megyünk tovább, fejti ki Kádár az elméletét. Megszóal Kéz professzor: ez marhaság Laci. Háromszögelési pontot csináltak fenn a hegytetőn, a kocsik vitték fel a kavicsot és elszórták. Mindenki nevetett, Kádár László is.

Elméleti és metodikai szempontból érdekes, tanulságos dolog volt a két professzor szemlélete. Kéz Andor mindig az empiriával kezdett. Nagyon részletes kutatásokat kellett csinálni nála ahhoz, hogy az ember helyes következtetésekre jusson és értékeljen. Kádár László hajlamos volt arra, hogy nagy elméleti konstrukciókban gondolkozzon és utána kísérletekkel igazolja azt. Ez a tudományos kutatás, gondolkodás két útja.

Az akkori fiatalabb generáció, akik az elmúlt években már meghaltak: Borsy Zoltán¹⁶, Pinczés Zoltán¹⁷ – akik akkor adjunktusok voltak, szintén nagyon jó felkészültségű emberek voltak, sokat tanultunk tőlük. Ők már az embert végig kísérték a pályán, szakmabéliek lettünk, bizottságokban ültünk együtt a '80-as, '90-es években.

A történészek közül Szabó István¹⁸ tette rám a legnagyobb hatást. Ő az Országos Levéltár igazgatója volt a második világháborút megelőzően, de onnan kirúgták, Debrecenbe került.

A középkori magyar faluról kiadott kötete fantasztikus, a '60-as évek közepén adták ki¹⁹. Nagy egyéniség volt az Erdélyből jött Kádár Zoltán művészettörténész, akit ugyancsak nem tűrtek meg Pesten, és 1953-tól lett a KLTE egyetemi tanára. Közép-Európáról, Kelet-Európáról Niederhauser Emiltől²⁰ tanultunk. Remek előadásai voltak. Megint egy nagyszerű ember volt, Für Lajos,²¹ aki az európai történelemmel foglalkozott, főleg a francia forradalom érdekelte. Ő rá akart beszélni, hogy legyek történész. Nekem a kedvenc figurám a francia forradalomban Mirabeau volt, róla írtam egy dolgozatot, ami jól sikerült. Mirabeau a kompromisszum-keresés figurája. Nem jakobinus, hanem a reformok mellett kiálló, békés eszközökkel történő társadalmi struktúraváltás híve volt.

¹⁵ Irmédi-Molnár László (1895-1971) ezredes, kartográfus-történész. 1923-27 között a Magyar Földrajzi Intézet tervezője. 1931-től a Honvéd Térképészeti Intézet térképésze. 1946-ban a Szent István Akadémia tagja. 1953-tól az ELTE Térképészeti Intézetének tanára.

¹⁶ Borsy Zoltán a KLTE akkor még adjunktusa, majd tanszékvezető egyetemi tanára.

¹⁷ Pinczés Zoltán (1926-2011) a KLTE adjunktusa, majd egyetemi tanára.

¹⁸ Szabó István (1898–1969) 1941-49 között az MTA tagja, de tagságától megfosztották és csak 1989-ben rehabilitálták. Posztumusz Széchenyi-díjat kapott (1990). 1953-tól a KLTE egyetemi tanára.

¹⁹ A falurendszer kialakulása Magyarországon (1966), A középkori magyar falu (1969).

²⁰ Niederhauser Emil (1923-2010) 1949-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, majd igazgatóhelyettese 1951-83 között tanított a KLTE-n, 1993-tól az MTA tagja.

²¹ Für Lajos akkor a KLTE Történettudományi Intézetében tanársegéd volt.

Az egyetemi évek alatt két nyáron el kellett menni egy-egy hónapra katonának is. Amikor az ember letöltötte az egyetemi éveit, akkor még három hónap katonáskodás volt. 1954 és 55 nyarán voltam katona, de '56 nyarán már nem hívtak be. Akkor voltam Erdélyben a Iași Egyetem²² meghívására egy hat fős csoporttal, Borsi Zoltán vezetésével. Sandru professzorhoz²³ mentünk el Iași-ba, akinek jó kapcsolata volt Kádár Lászlóval. Ott volt egyhónapos terepgyakorlatunk. Az egész Keleti-Kárpátokat bejártuk, mert Piatra Neamț-ban volt a központunk. Onnan jártuk be Moldvát, a Keleti-Kárpátokat, és Székelyföldet. Én a Székelyföldről készítettem a szakdolgozatomat, Kéz Andornál.

Ez volt '56 nyara, ami még békésen, felszabadultan telt el. '56 nyara volt az, amikor a Kossuth Lajos Tudományegyetem küldöttsége vonattal ment el a kolozsvári Bolyai János Egyetemre.²⁴ Az egy fantasztikus élmény volt. Vörös szőnyeg kihúzva a pályaudvar előtt, amikor megérkeztünk. A Bolyai Egyetem akkor még megvolt. Ez egy kulturális cserekapcsolat volt. A színházban adott műsort az egyetem énekara. Gulyás György²⁵ volt az énekkarunk vezetője. Engem is kivettek ezzel a delegációval. Az egyetemen Bajnok László barátommal ugyanis egy kis színjátszó körünk volt. Vele mindig kabaré darabokat adtunk elő. Tabi Lászlónak volt egy kötete, a *Ketten beszélnek*. Azt a sorozatot mi kulturális műsorokon előadtuk. Ezért az egyetem kulturális delegációja elvitt.

A színészi véna honnan jött?

Ha tanár akar lenni az ember, az egy kicsit szereplés is. Nem tudom, hogyan szedtek rá. Mindig nagyon szerettem a kabarét. Nagyon szerettem és szeretem a humort, anélkül nem tudok létezni. A fonák dolgokra mindig ráéreztem.

Közbevetőleg kénytelen vagyok e kérdéshez hozzáfűzni, amit a jegyzeteimben találtam. (Jegyzetek az asztalon, mindvégig a beszélgetés alatt.) A filozófia előadásokon készült jegyzeteimből valók: „*A szocialista tervgazdaság megkíméli a társadalmat a nagyarányú pazarlástól. Széljegyzetként hozzáírtam: A dolgozóit még inkább*”. Ilyen széljegyzeteim voltak. Vagy: „*nálunk nincs tőkefelhalmozás, mert hónapokon át nincs mit mihez tenni.*” Vagy: „*a konkurencia rákényszeríti a kapitalistát, hogy fejlessze a technikát, de minket nem kényszeríthet senki.*”

A „színészkedéshez” sem volt tehetségem. Óriásit buktam egy alkalommal. Till Attila – a debreceni színház színésze – volt a csoportunk rendezője, betanítója. Volt egy Nagy Lajos darab, ami a Kommünről szólt, *Új vendég érkezett* címmel. Az egyetem színjátszó csoportja adta elő november 7-e alkalmával az Arany Bika színháztermében. Én voltam ebben a színműben Weisz, a kiskereskedő. Ez egy komoly darab. Amikor én megjelentem, általános röhögés volt az egész színházteremben. Ezzel az én „színészkedő” pályafutásom befejeződött.

Ez 1955 telén lehetett. Aztán jött '56. Normálisan megkezdődött az egyetem. Hallgattuk az előadást, október 23-án is bent ültünk, amikor 11 órakor csöngettek. Nem tudtuk elképzelni, hogy mi történt. Vége az órának, mindenki menjen le a díszterembe. Lementünk. Felállt a pulpitusra az egyetem párttitkára, aki utána is az maradt és azt mondta: forradalom tört ki a Pesten. Nekünk is van programunk, felolvasta a 12 pontot. Máig megvan nekem is. Lelkesedés. Most pedig menjünk ki az

²² Románia, Moldva központi városa.

²³ A. Sandru a Iași és a Bukaresti Egyetem nemzetközileg elismert földrajzprofesszora volt, Kádár László szakmai partnere, többször járt Debrecenben is

²⁴ Vitatott, hogy Bolyai Farkasról vagy Jánosról, esetleg mindkettőjükéről nevezték-e el az egyetemet. Hivatalosan nem szűnt meg, „csak” beolvasztották a Babeş-Bolyai Egyetembe.

²⁵ Gulyás György (1916-1993) 1954-től volt a debreceni zeneiskola tanára, majd a Kodály Kórus karnagya.

egyetem elé, és elvonulunk a pártház elé. Kiment a jónép az egyetem elé, összegyűltünk, nagyon szép idő volt, 23 fok. Kimentünk, felsorakoztunk, szépen bementünk a városba, végig a Péterfia utcán, a pártház elé, ami a Nagytemplom mellett volt. Erkélye is volt. Egy szűk kis tér volt ez. Közben már gyanús alakok kiabálva, hozzánk csapódva a mellékutcából, jöttek velünk. Az a fiatalos nyugodt hangulat, ami volt, kezdett megváltozni. Többünk számára gyanússá kezdett válni, hogy ezek miért csapódnak oda. Amikor a pártház elé álltunk, kijött az erkélyre nem tudom kicsoda és felkérte Görbe Jánost, hogy szavalja el a *Talpra magyart*. Görbe János akkor Debrecen színésze volt. Elszavalta. Nagy éljenzés, stb. Amit soha nem felejték el, hogy a háta mögött ott állt egy-két nő. Valami iszonyatos utálattal néztek ránk. Azokat a szemeket és arckifejezést máig nem felejtettem el, hogy milyen gyűlölettel néztek a társaságra. Én nem tudtam akkor hirtelenjében hova rakni ezt az arcot, hiszen ők olvasták fel a pontokat. Onnan indult a kezdeményezés, akkor most mi van itt? Majd az lett, hogy vonuljunk át a Golyóscsapágy gyárba és felszólítjuk a munkásokat, hogy sztrájk, csatlakozzanak. Mi akkor már éhesek voltunk, hazaindultunk a menzára, megebédeltünk és bementünk a Benczúr utcai kollégiumba. Gondoltuk, majd estére bejövünk a városba. Indultunk volna be a városba, este lehetett olyan 9 óra körül, sötét volt már, a villamos nem járt. A Pálma cukrászda körül jártunk, amikor lövöldözést hallottunk. Azóta tudom, hogy Debrecenben volt az első lövés és Debrecenben volt az első halott is. Mi már nem mentünk be. Hazamentünk a szállóba. A Benczúr utcában laktunk, ott volt a kollégiumunk. Azt úgy hívták a hallgatók, hogy Kocsedó, ami állítólag, koreai katonai, rosszhírű tábor volt.²⁶ Az igaz, hogy 16-an voltunk egy szobában. Amikor már felsőbb évesek voltunk, bekerültünk négy ágyas szobákba.

Másnap, 24-én bementünk az egyetemre. Semmi különösebb nem volt. Elkezdtük tenni a dolgainkat, mintha mi sem történt volna. Este nagygyűlés a kollégiumban. Kijött nyugtatni a társaságot Komócsin Zoltán.²⁷ Nem emlékszem már a beszédre, csak ott már nagy vitatkozás volt a hallgatók és Komócsin Zoltán között, aki aztán elment. Nem tudom mikor, de olyan 25-26. körül hazaküldték a hallgatókat. Én is hazamentem Jászladányra. November 4-én édesapám felzörgetett 4 órakor, hogy gyere, hallgasd a Nagy Imre-beszédet, az otthon ért. Érdekes módon nem tudom igazán azt, hogy mikor mehettünk vissza az egyetemre. Bennem olyan van, mintha december elejével visszamehettünk volna az egyetemre.

Mikor Szolnokig elvitt a vonat, ültem a váróteremben. A hangosbemondó azt mondta, hogy a Budapest felől érkező vonat 300 perccel késik. Első pillanatban ültem nyugodtan tovább. Aztán kezdtem el gondolkodni, hogy 5 x 6 az 30. Ez öt óra.

Október 23-a előtt diákként nem éreztetek semmit?

Semmit, semmiféle szervezkedésre nem emlékszem, sem a kollégiumban semmilyen sustorgásra, hogy valaki valamit előkészítene. Semmit. Őszintén szólva villámcsapásként ért bennünket.

Mondod, hogy oroszról úgy vizsgáztál, hogy bemagoltad. Színjátzó körben voltál. Ez pont az 50-es évek, a Rákosi diktatúra időszaka. Oroszt tanulni neked mit jelentett?

Muszáj volt, nem szerettük az orosz.

²⁶ Kocsedo (Koje do, mai latin betűs átíratban: Geojedo) hadifogolytábor volt a koreai háború (1950-1953) idején, így került át neve a magyar katonai szlengbe, illetve – az interjú tanúsága szerint – a diákszlengbe is.

²⁷ Komócsin Zoltán (1923-1974) kommunista politikus, 1956-57-ben a Hajdú-Bihar megyei Pártbizottság első titkára volt.

Mit értettél abból, hogy diktatúra van. Mit értettél Debrecenben egyetemistaként, hogy most itt felfordult a falu világa, az első tsz-ek jöttek, te meg már Debrecenben vagy? Mégis mi jutott el hozzád? Mit éltél meg a politikából?

A gimnazista időszak, amikor még a klasszikus Rákosi-féle rendszer volt, az '53-as. Az a félelem, abban az értelemben, hogy hol ezt, hol azt vitték el a faluból a kulákok közül és nem értettük, hogy miért. Engem még mint gyereket is becitáltak, hogy mi történt Kalaposéknál. Félelem. De közben falusi viszonylatban, a családon belül vagy a környezetemben igazán nem politizáltunk. Éltük a magunk életét, ahogy tudtuk. Csereberéltük az ennivalót. Olyan, „ez van” életérzés volt bennünk. A második világháborút követő kitelepítéshez viszonyítva ez már hidegen hagyta az embereket. Velünk minden megtörténhet, túl kell élni. Emlékszem nagyapám szavaira, amikor 1944 őszén felszólították a falu lakosságát, hogy menjünk nyugatra, összeült a család, hogy mi legyen. Nagyapám azt mondta, itt van a földünk és jön a tavasz, meg kell művelni, azok is enni akarnak, akik idejönnek. Ezzel a kérdés el volt döntve.

S utána, egyetemistaként?

Mikor már egyetemre kerültem, akkor már '54 kezdődött, a Nagy Imre-korszak. Akkor mi már egy kicsit szabadabbak lettünk. Volt egy kötelező szeminárium, ez a marxista filozófia. Meghallgattuk, kész. Debrecenben a Campus egy eléggé zárt világ volt. Mi akkor tudtuk, hogy mi van a valóságban, ha hazamentünk nyáron. Ez az igazság. Ott mi kaptunk ösztöndíjat. Az én ösztöndíjam egy év után 135 Ft volt. Abból simán kifizettem a kollégiumot, a menzát és még ezt-azt, könyvet, ruhafélét is tudtam belőle vásárolni. Annak ellenére, hogy nem voltam kitűnő tanuló, hol jó, hol jeles. Melyik félév hogyan sikerült. Mentünk állandóan moziba. Fantasztikusan élveztem a színházat, színházba járó voltam. Végig olyan társaság jött össze. Főleg lányokkal. A lányok voltak a kultúrában az elkötelezettebbek. A fiúk hétvégén mentek kocsmázni. Én sosem mentem. Valahogy az nekem nem fért bele. Vagy elmentem táncolni a Vasutas Klubba szombatoként, vagy rengeteg filmet néztünk meg. Irdatlan mennyiségű filmet láttam fiatalkoromban. Középkorúként, egyetemistaként is. Volt, amit többször. A *Trubadúrt* tizenegyszer néztem meg. Akkor voltak az operafilmeik, történelmi filmeknek egy egész sorozata. Ragyogó színészek jelentek meg Debrecenben. Mikor még az egyetemen voltam, '56 után, színészek, akiket kirugdaltak Budapestről, azok ott landoltak Debrecenben. Vagy valamilyen oknál fogva a Rákosi időszakban mellőzték őket: Szörényi Éva, Örkényi Éva, Simor Erzs, Soós Imre, Mensáros László, Márkus László, Téri Árpád, Till Attila stb. Ezekkel a színészekkel végig láttam a legjobb darabokat és operaelőadásokat, olyan Mozart énekessel, mint Bartha Alfonz. A három lánynak, akik a társaságunkban voltak, én voltam mindig a kísérője. 1957-ben már az első félévben hangversenyek is jobban voltak. Fischer Anni²⁸ est, vagy a francia Lucien Boaie,²⁹ a szonézenekes Debrecenben. Én éltem a kultúrának, a tudománynak. Hogy hol mi van, be kell vallani, nem tudtam, még újságot sem olvastam. Nem hallgattam a híreket sem. Az egész nem tudott magával ragadni. '56 igen, abból a szempontból, hogy akkor ráéreztem arra, hogy mit jelenthetne szabadnak lenni. Engem november 4-ével egy iszonyatos csalódás és trauma ért. Annak ellenére, hogy nem ért igazán meglepetésként. Mert amikor minket az egyetemről hazaküldtek, akkor apám és egy-két szomszéd mindig hallgatták Londont, a Szabad Európa Rádiót. Amikor az Amerika Hangja bemondta, pontosabban az amerikai elnök, Eisenhower, hogy ami Magyarországon történik, az szovjet belügy, akkor mi, ottani emberek azt mondtuk, hogy itt nincs értelme bármiről beszélni. Hiszen ami Európában kialakult, azt miattunk nem fogják felforgatni. Itt mi huszadrangúak

²⁸ Fischer Anni (1914-1995) zongoraművésznő, számos nagy karmesterrel hangversenyezett és ritkán volt itthon.

²⁹ Lucien Boaie francia szonézenekesnő, aki a forradalom után elsőként adott hangversenyt Magyarországon.

vagyunk ebben a dologban.³⁰ E tekintetben apám nagyon korrektül távol tartotta magát a helyi dolgoktól is. Azt mondta: én négy és fél évet lehúztam, tudom, hogy kik ezek. Tudom, hogy mi a szovjet rendszer. Ebből (*a forradalomból*) nem lehet semmi. Ezek átgázolnak mindenen. Úgy is lett. Tehát nem ért bennünket meglepetésként november 4. Az, ami meglepetés volt igazából, az a brutalitás, ahogyan még három év múlva is képesek voltak embereket kivégezni. Ez a teljesen értelmetlen bosszúállás, ez már nagyon sokakat a baráti társaságban is teljesen szembefordított a rendszerrel. De ott, amikor indult az egész, még 23-án legtöbben csak arról beszéltek, hogy meg kell reformálni a szocializmust.

Mibennünk a forradalom fogalma megmaradt – hiába nyomták nekünk a szöveget, hogy ellenforradalom. Nem. Tényleg sok mindent írt az ember, de egyetlen egyszer le nem írtam azt, hogy *ellenforradalom* és egyetlen egyszer le nem írtam, hogy *felszabadulás után*. Nem tudnám megmondani, hogy miért, mert nem politizáltam. De volt bennem egy olyan lelki ellenállás és ellenkezés azzal kapcsolatban, hogy nem az a valóság, mint amit az ember ott megtapasztal.

Für Lajost és a többiekét, akik szervező szerepet vállaltak a forradalomban, milyen megtorlás érte őket?

Azt hallottam, nem beszéltem velük, de ez az újságban benne volt akkor, talán néhány tucat embert összeszedtek és elvitték Kárpátaljára. Ott tartották őket egy ideig. Ez ellen volt nemzetközi tiltakozás is. A fiúknak volt tárgyalása Debrecenben és csak kijelölt embereknek volt szabad elmenni ezekre a tárgyalásokra. Jó döntés volt az is, hogy 23-a után a hallgatókat hazaküldték. Ezért az egyetem nem keveredett bele, különösen november 4-én vagy az azt követő harcokba. November 4-én, amikor az oroszok bejöttek, ezt csak a barátom mesélte, akkor ész nélkül elkezdték lőni a laktanyákat. Mindenki aludt, a katonák is, semmi ellenállás nem volt. Jó néhányan meghaltak. Amikor azután visszamentünk, s ezt nem tudom időhöz kötni, hogy mikor lehetett, egy este, 10 órakor riadó volt. Akkor már negyedévesek voltunk. Mindenki jöjjön ki a szobája elé. Megjelentek a fekete bőrkabátos, pufajkások. Kutatni kezdtek a szobákban, szekrényekben. Sorban, a könyveimet, hogy rakjam át. Akkor elfogott a félelem, mert én mind félreraktam az újságokat, plakátokat, mint „történész”, a dokumentumokat. Ahogy raktam kifelé a polcokat, mondtam, ezt már látta. Mondta, tehetem. Pedig abban voltak benne a papírok. Ez lezajlott 10 óra körül. Éjszaka 3 óra körül riadó. Megint ki a folyosóra, megint házkutatás. Akkor nem tartott tovább fél óránál. Elmentek. A másnap reggeli újságokban volt, hogy a Benczúr utcai kollégium padlásán fegyvereket, kézigránátokat találtak. Ők tették oda este 10 órakor. Én erre a módszerre azóta is ráismerek. Engem már nem lehet átverni, hogy hol robbantottak, mi is az a „magyarok nyila”. Ez generációs élmény.

Mi nyolcan voltunk fiúk a szakon, és hárman élünk a nyolcból. Kettő öngyilkos lett. A harmadik pedig '57-ben be volt rúgva, az utcán ordibált és egyszerűen lelőtte a rendőr. Március körül volt. Kijöttek a kocsmából, hangoskodtak. 10 óra elmúlt, talán még kijárási tilalom is volt.

Mi a kijárási tilalom alatt is tartottuk a házibulikat Debrecenben. Csak akkor voltunk megijedve, amikor a színház tovább tartott és villamos már nem volt. Akkor fától fáig mentünk haza. Ha jött autó, akkor beálltunk a fa mögé. Úgy jutottunk a kollégiumba. Néhány ilyen esténk volt, amikor elnéztük az időt és a házibuli tovább tartott, mint ahogy szabad volt mozogni. Ennek ellenére Debrecen egy viszonylag nyugodt város volt. '57 tavaszától hallgattunk. Bármilyen volt, a társaság hallgatott. Kijött

---

³⁰ Eisenhower amerikai elnök 1956. október 31-i beszédében kizárta az amerikai fegyveres beavatkozás lehetőségét Magyarországon. Az atomháború lehetőségére célozva hozzátéve, hogy egy ilyen beavatkozás következménye „ellentétes lenne... a kelet-európai népek jól felfogott érdekeivel [is]...”

Marosán³¹ is előadást tartani. Az auditórium maximumban támlás padok voltak. Nem volt teljesen tele a terem, ahova beteltek bennünket, hogy hallgassuk az előadását. Valamelyik elindította a székek lehajtható támláját. Mint a géppuska, úgy szólt. Ezzel egyébként is szórakoztunk, ha egy előadás nem tetszett. Lila lett az előadó feje. Talán meg is ijedt. Üvöltött, hogy ez provokáció, tajtékzott a figura. Ő nem tartozott a hallgatók „kedvencei” közé, se ő, se Komócsin.

Nem emlékszem, hogy az asztaltársaságban politizáltunk volna. Lehet, hogy véletlenszerű volt a csoportunk. Csináltuk a dolgunkat, mindenkinek az volt a meggyőződése, hogy semmiben nem részt venni. Negyedévesek vagyunk. Itt voltunk négy évig, a diplomát meg kell szerezni. Mi dolgozni akarunk és menni akarunk tanítani. Nekünk meg kell élni, a szüleink nem tudnak eltartani. Gyakorlatilag a hangulat mindegyikünkben ez volt. Nem emlékszem arra, hogy utána politikai megmozdulásokban, vagy bárhol részt vett volna a társaság.

Hogy látod, a debreceni egyetem hogy maradt ki a politikából?

Főleg a Földrajzi Intézet részéről tudom igazán megítélni. A vezető professzorok Budapestről vagy Erdélyből, vagy a második világháború után különböző intézményekből kerültek ki. Kádár László Újvidéken volt tanár, Kéz Andort Pestről rakták ki. Megint csak politikai okokból. A történészek közül Szabó István szintén politikai okokból került vissza az egyetemre. Földvári Aladárról nem sokat tudunk, nem tudom pontosan az ő háttérét. De ezek az egyetemi tanárok igyekeztek a politikát távol tartani az egyetemtől. Pl. a 23-a utáni napon az intézet folyosóján álltunk. Jött Kádár László és kérdezte miért nem mennek haza? Mi maradtunk professzor úr, mi történészek is vagyunk és ez a történelem szele. „Jó fiam, de nem kell a huzatban állni!”

Mi nem politizáltunk a kollégiumban sem, pedig ott már lehetett volna, lehettek volna már különböző politikai esték. De nem voltak. Az 56-os említett időszakot kivéve nem voltak politikai esték, szemináriumok, fejtágítók. A debreceni egyetemen nem éreztem a politikának az ilyen fajta nyomulását, szervezkedését. Ezt nem érzékeltem, kívül esett a mi szakmánkon. Hogy volt-e a társadalomtudományi területeken, nem tudom. Mi TTK-sak voltunk, ott én nem nagyon tudok erről. Nem érzékeltük ezt. Az az érzésem, hogy többen voltak olyanok a professzorok közül, akik Budapestről kerültek ki. Ezek nem akarták azt, hogy esetleg ők maguk kellemetlen helyzetbe kerüljenek, az intézményt hozzák kellemetlen helyzetbe, mert esetleg politizálnak. Egyetlen egy eset volt, még '56 előtt, amikor Szabó István megnyilvánult órán. Léderer Emmának volt egy Bevezetés a történelembe c. jegyzete. Ő ezt olvasta, felolvasta. Szabó Istvánra ez nem volt jellemző, hogy ő felolvasson, főleg másnak a jegyzetét. Olvasta a jegyzetet. Nézte és odaért, hogy: „olyan szellemtörténészek, mint Hóman Bálint, Szekfű Gyula és Szabó István” – elvörösödött, kitépte azt a lapot, és odaszólt az első sorban ülő hallgatónak, vigye a szemétkosárba. Ez az egy eset megmaradt, amikor valaki így megnyilvánult. Ez sem politikai értelemben maradt meg bennünk, hanem úgy, hogy nem ért vele egyet, mert más a történelmi felfogása. Nem éreztük igazán, hogy ez valamiféle politikai tiltakozás lett volna, inkább azt, hogy nem értett vele egyet. Ilyen viták viszont tanárok között természetesen voltak, de nagyon korrekt, elméleti jellegű szakmai vitatkozások voltak a földrajzban is.

³¹ Marosán György (1908-1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. A proletárdiktatúra erőszakos alkalmazásának ideológusaként többek közt arról vált híressé, hogy az 1956-os forradalom idején és azt követően mindenkinél vehemensebben követelte, hogy akár lövetéssel is tartsák fenn a kommunista diktatúrát.

A vallásosság ezekben az években?

Bennem mindvégig megmaradt a jászladányi családi elkötelezettség, a hitet soha semmi meg nem rendítette bennem. Mi a Rákosi-időszakban is, anyuval mentünk a templomba. Egyetemen nem jártunk templomba, csak nyáron otthon. A lányokkal néha elmentünk a Szent Anna templomba Debrecenben, vagy városnézés közben bementünk.

Az a templom messzebb volt az egyetemtől?

Messze, az bent volt a városban.

Nem figyelték?

Nem tudom, nem szóltak. A fiatal időszakom, még a tanári pályám első időszaka (1957-61) sem volt templomba járás – ahogy mifelénk mondják. Csak nyáron, meg akkor, amikor az ember nem veszélyeztette a családját, hiszen tanárok voltunk – mentünk a templomba. Az egyetem után, 1972-től, amikor autónk lett, folyamatosan jártunk templomba. A gyerekek az óbudai Újlaki templomban voltak első áldozók és bérmeálkozók, de Szentendrén jártak hittanra iskola után, este.

Amikor befejeztem az egyetemet '57-ben, akkor lehetett volna ott maradni az egyetemen. Kádár László demonstrátora voltam. Ő szerette volna, hogyha ott maradok tanársegédnek. Őszintén szólva, nem volt hozzá kedvem. Kádár László egy rendkívül szellemes ember volt, nagyon nagy tudású, széles látókörű. De „táblatörlőnek”, ahogyan akkor mi hallgatók láttuk, nem akartam maradni. Úgy gondoltam, hogy a tanárnak önálló egzisztenciája van. Kimegyek a katedrara és az órán azt mondom, amit tudok. Tanárnak készültem és vágytam arra, hogy tanár legyek. Ezért megharagudott rám Kádár László. Egy pár évig a folyosón sem állt velem szóba. 1960-ban már visszamerészkedtem hozzá és mondtam, hogy mit szeretnék csinálni. Segített. Még sikerült őt az utolsó éveiben ide Szentendrére a Petőfi Körbe is meghívni. A Kárpát-medence regionalizmusáról tartott előadást. Megvolt vele a kapcsolat. Csak amikor én elkezdtem csinálni a gazdaságföldrajzot, főleg az agrár-földrajzot, akkor átterelt Enyedi Györgyhez³², aki már akkor ott tanított a debreceni tanszéken.

A tanári pályám kezdete volt nagyon izgalmas 1957 ősztől kezdve. Az egy klasszikus tanári pálya volt '57-61 között, négy év. Nagyon élveztem. Először rendes óraszámú tanítottam. Utána átmentem a kollégiumba nevelőtanárnak, de emellett óráim is voltak. Ez nagy szabadságot is adott egész napra. Az ember csinálhatott, amit akart. Ott is mindig szervezkedtem. A tanulóimmal nyaranta megcsináltuk az országos kék túrát, három év alatt, a Keszthelyi öböltől, a Nagy Milic-ig. Volt modern táncsoportom. Ez odáig ment, hogy a végén már megyei zsűri tag voltam, akik társasági táncot csináltak. Mindenben benne voltam, amit a tanulókkal lehetett csinálni. A kollégium pincéjét egyszer elöntötte a víz, amikor kiszáradt, szabaddá vált a pince, nem tudtak vele mit csinálni. Kialakítottam egy pinceklubot pulttal, ahol alkoholmentes üdítőitalok, kávé volt. Hozott anyagokból csináltuk a klubot, nádból fülkéket, régi bútorokat, népi tárgyokat, mindent a gyerekek hozták össze a faluból. Most a holmik között megtaláltam a Petőfi Népében egy híradást, ilyen címmel: „Ilyen gazdagok vagyunk”. Feltűnést keltettünk ezzel. Ott a gyerekeknek szabad volt dohányozni. Minden szombaton tánc volt, a lányok bejöhetek akkor a kollégiumba. Ez akkor egyrészt jól jött, másrészt pedig rá is fáztunk, mert bemondta a Szabad Európa Rádió, hogy mi mit csináltunk. Ez nem váltott ki különösebb tetszést.

---

³² Enyedi György (1930-2012) Széchenyi-díjas geográfus, közgazdász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1999 és 2002 között alelnöke. A társadalomföldrajz neves kutatója.

Az egyik évfolyamtársam disszidált Belgiumba. A Genti Egyetemen tanult és ott lett tanár. Neki le kellett vizsgáznia geológiából. Levélben lemásoltam Vadász Elemér kötetét³³. Küldözgettem ki Zolinak, hogy le tudjon vizsgáznia. Tényleg sikerült is neki, levizsgázott. Delftben (Hollandia) volt a Nemzetközi Földrajzi Unió konferenciája, és Kádár Lászlót is meghívták előadást tartani. Az utolsó adagot ő vitte ki Zolinak. Így meglett a diplomája. Hosszú ideig még leveleztünk is.

Meghívtak 1960-ban a Genti Egyetem Földrajzi Intézetének nyári gyakorlatára a Galápagos³⁴ szigetekre. Nem engedtek ki, mondanom sem kell. Következő évre meghívtak Kongóba. Megint csak nem engedtek ki.

Hogy hívtak meg?

Gondolom ezt a kolléga intézte el. Találtam egy levelet (*felolvasás*): „A járási pártbizottság nevében hozzájárulunk ahhoz és javasoljuk, hogy Berényi István elvtárs a kiskőrösi gimnázium földrajz tanára Belgiumba, a genti geológiai és fizikai, földrajzi intézetbe a nyár folyamán tanulmányi útra elutazzhasson. – Járási titkár.” Ennek ellenére nem engedtek el. A minisztérium visszautasította. Ez 1960-ban volt. Akkor már én nagyon sok mindent elkezdtem csinálni Kiskőrösön. Akkoriban került oda járási párttitkárnak Simó Tibor. Nagyon értelmes ember. Ő nagyon támogatta a különböző tudományos munkákat. Én akkor vágódtam be, amikor megcsináltam Kiskőrös piaci vonzásterületét³⁵ – meg is jelent egyébként. Erre hivatkozva indokolták meg, hogy Kiskőrösön áruház kellene. Megkapták a nagy beruházást. Akkor épült meg a nagyáruház a Főtéren.

Attól kezdve, mint járási párttitkár, ha valami zűr volt, akkor ő kiállt mellettem, ha valami olyasmit csináltam, ami nem volt egészen megengedett. 1961-ben nősültem. A feleségem, Genáhl Julia, 1960-ban jött a gimnáziumba, magyar-német szakos tanár. Amikor Attila (*a fiam*) született, megkereszteltettük, akkor egyből feljelentettek bennünket. Behívott Simó Tibor, hogy-hogy a gyereket megkereszteltük:

- Miért ne kereszteltük volna, az egész család akarta. Gondolja, hogy ellenállunk majd? Meg kell keresztelni a gyereket.
- Jól van Berényi elvtárs, de a másodikat már ne.
- Hogy jönne az ki, hogy az egyik meg van, a másik nincs?

Nevetett és kész. Ő ez a típusú, nagyvonalú, lojális és értelmes ember volt. A másik, hogy ő volt részben kigondolója és végrehajtója annak, hogy ne termelőszövetkezetek legyenek ezeken a szőlőterületeken, hanem szakszövetkezetek és a szőlőbirtok maradjon meg magántulajdonban. Már akkor részese voltam az ottani eseményeknek, abban az értelemben, hogy tudtam róla, hogy mi folyik. Szerencsére nem kellett menni, agitálni a polgárokat, hogy lépjenek be a szakszövetkezetbe. Sok tanárt befogtak ebbe a munkába. Én mindig el tudtam háritani, hogy én tudományos dolgokkal foglalkozom, ilyesmibe nem szabad, hogy belemenjek.

Kiskőrösi szertelen tanárkodásom a nősülés után természetesen lecsendesedett, de a gyerekekkel vasárnaponként jöttünk Pestre a délelőtti operaelőadásokra. Minden őszi és tavaszi szezonban bérletünk volt. De a kollégiumban, ahol szobát kaptunk, egyre többet voltunk már otthon, akkor kezdődött el bennem megfogalmazódni, hogy tudományos dologgal kellene

³³ Vadász Elemér (1895-1970) *Magyarország földtana*. Budapest: Akadémiai. 1953. Kézikönyv.

³⁴ A Genti Egyetem Földrajzi Intézete. Galápagos-sziget, Dél-Amerika nyugati partja (Ecuador) közelében.

³⁵ Kiskőrös vonzásterülete. *Földrajzi Értesítő* XIV. évfolyam 1965/1. p. 113-129.

foglalkozni. 1960-tól a feleségem többször mondogatta, hogy miért nem csinálod, miért hagytad abba. 1960-ban aztán megkerestem Kádár Lászlót, hogy gazdaságföldrajzot tudnék csinálni. Most indulnak a szövetkezeti átalakítások a kiskőrösi járásban, illetve Bács megyében. Nem termelőszövetkezetek, hanem szakszövetkezetek lesznek. Ezért szívesen foglalkoznék agrárföldrajzzal. „Akkor menjen az Enyedihez” – mondta Kádár László. Enyedi György már akkor lent tanított Debrecenben. Jelentkeztem nála. Nagyon kedvesen fogadott. A levelezésünk kezdettől fogva mindmáig meg van. Ő bátorított, hogy csináljam meg, van fantázia az agrárföldrajzban. Enyedi György akkortól kezdve már bekapcsolódott a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) agrárföldrajzi szakbizottságába. Ott az elnök egy lengyel professzor volt, Kostrowiczky.³⁶ Attól kezdve kezdtem el csinálni az agrárföldrajzot. 1961-ben megcsináltam az egyetemi doktorit. Utána elkezdtem a tematikus térképezést. Valójában arra gondoltam, hogy ezt a témát lehetne kandidátusivá vinni tovább. Akkor Enyedi azt javallta, hogyha a doktorim a szőlőtermesztés volt, akkor terjesszük ki ezt a témát regionális értelemben és legyen Délkelet-Európa szőlőtermelése³⁷. A kandidátusira, amire én jelentkeztem 1965-ben, felvettek Délkelet-Európa szőlőtermelése kutatási témára. A témavezető Enyedi György lett. Ő azután fantasztikus ügyesen tudta az én nemzetközi dolgaimat kézbe venni és irányítani. Kilátogatott hozzám Kiskőrösre Kostrowiczky is. Megnézte azt a kiskőrösi térképet, ami aztán angolul, németül, magyarul is megjelent, ami terepbejárásra épült. A XVIII. század végétől kezdve II. József korabeli katonai térkép felvételezések alapján a kultúrtáj és a társadalmi struktúraváltás összefüggéseit ábrázolta és értelmezte. Ez akkor nagyon újszerű volt. A német kollégáknak is és Kostrowiczky professzornak is tetszett. Attól kezdve én ebben az agrárföldrajzi társaságban tudtam jelen lenni. Kostrowiczky, illetve Enyedi szerveztek Kaštel Stari³⁸ környékén egy terepbejárást, ami ezeknek a tematikus térképeknek a módszertanát hivatott továbbadni, összehangolni. Engem is kivittek oda. Ez egy nagyon nagy ugrás volt a nemzetközi kapcsolatokban. Ezek a kollégák Jugoszláviából: Ilesić³⁹ Zágrábból, Klemenčič,⁴⁰ Ljubljánából, ők már akkor ennek a kultúrtáj elemzésnek a szociálgeográfiai aspektusát követték, aminek München volt a központja. Így kerültem én később a müncheniekhez közelebb. Akkor még az volt az elképzelésem, hogy mindezt meg lehet csinálni légifényképek alapján. Nem kell, hogy bejárjam az egész területet, ami nagyon munkaigényes, hanem légifényképekkel lehet a tájszerkezetet elemezni. 1968-69-től kezdve megalakult a Légifénykép-interpretáció Nemzeti Bizottsága Magyarországon. Mike Zsuzsa⁴¹ volt a vezetője. Én ebbe megint belekerültem, és csináltam a földhasználati struktúraelemzést légifényképek alapján.⁴² Megjelent tanulmányom, és Drezdában voltam egy nemzetközi konferencián. Ott megismertem Sigfried Schneidert,⁴³ aki azt mondta, hogy ha ösztöndíjat tudok szerezni, akkor ő szívesen látna ebben a témában Németországban. De ahhoz meg kellett lenni a kandidátusnak, mert csak minősítettek vesznek fel Humboldt ösztöndíjra. Időközben elkészült *Délkelet-európai, szocialista országok szőlőtermelése* címmel kandidátusi disszertációm. Megvédtem a kandidátusit és jelentkeztem Humboldt ösztöndíjra. Enyedi azt mondta, hogy támogat benne. Jobban örülne, ha a Ford Alapítványhoz mennék, de angol tudásom nem volt, csak német. Ezért a Humboldt ösztöndíjat pályáztam meg. Közben a feleségem második gyermekünket várta, ezért csak egy fél évre jelentkeztem. Megkaptam a Humboldt Alapítvány ösztöndíját, de egy évre. Ha egy évre kimegyek, akkor haza nem jöhetnek. De a feleségem kijöhetett hozzám. A feleségem is rábeszélte, hogy menjek ki egy évre. A

³⁶ J. Kostrowiczky a Lengyel Tudományos Akadémia Földrajzi Intézetének igazgatója.

³⁷ *Les types géographiques de la viticulture en Europe du Sud-Est.* – *Bulletin de la Société Lauguedocienne de Géographie.* 2. 1974. 107-129.

³⁸ Split környéki (akkor jugoszláviai, jelenleg horvátországi) táj illetve település, ahol a városi polgárok a velencei korszakban szőlőt telepítettek, ezek voltak a košklek.

³⁹ A Zágrábi Földrajzi Intézet igazgatója.

⁴⁰ I. Klemenčič a Ljubljánai Földrajzi Intézet igazgatója.

⁴¹ A Légifénykép-interpretáció Magyar Nemzeti Bizottságának elnöke volt.

⁴² A légifénykép interpretálás alkalmazási lehetőségei az agrárgazdasági kutatásban. *Földrajzi Értesítő* XVII. évfolyam 1968. 1. p. 133-143.

⁴³ S. Schneider a Bundesforschungsanstalt für Landeskunde igazgatója volt és a Nemzetközi Földrajzi Unió Légifénykép-interpretációs Bizottság elnöke.

lányom, Ági született október végén, én december elsejével mentem ki. Itt hagytam a feleségem két gyerekkel. Attila elkezdett iskolába járni, elsős volt. Meg kellett szervezni, hogy valaki vigye iskolába. Ágit én babának nem is ismerem. A feleségem kijött hozzám nyáron, kiengedték hozzám egy hónapra. Meglátogattuk a baráti társaságot. Meg a feleségem rokonsága – kitelepített svábok – kinn voltak, unokatestvérei. Azokat meglátogattuk. Az egy kis kikapcsolódás volt. Neki rettenetesen nehéz volt itthon. Nekem sokkal könnyebb helyzetem volt, bár elég bezárt világ volt. Mert az ember más országba nem utazhatott, csak Németországban. Még Nyugat-Berlinbe sem mehettem át, mert az a magyaroknak tiltott terület volt. Amikor a nagy Humboldt kiránduláson részt vettem, akkor engem Goslarban (Harz-hegység) hagytak, és a többiek bementek Nyugat-Berlinbe, aztán visszajöttek értem és úgy mentünk tovább Hamburgba. Ezzel az egy évvel – ebben Enyedinek igaza lett – megalapoztam a szakmát. Ő azt javasolta, hogy a német nyelvterület földrajzi kapcsolatait próbáljam szervezni, csinálni. Így is lett. Az osztrák, svájci, német-alföldi, németországi, de még a finn, és norvég kapcsolatok is segítettek, ezekről a területekről jöttek a szakmai információk, küldték a kollégák a publikációkat. Mintegy 30 emberrel állandó levelezésben voltam, konferenciákon találkoztunk. A németországi tartózkodásom az ottani minisztérium egy területfejlesztési és rendezési intézetében volt, és ahhoz kapcsolódott a földrajzi intézet is. Egy kicsit olyan, mint a VÁTI.⁴⁴ Találkoztam is kint VÁTI-sokkal, akik jöttek oda ki. A földrajzosok alkalmazott földrajzi kutatásokat csináltak a területi tervezés számára. Ami jó volt, hogy átmehettem Saarbrückenbe, ott egy hónapot töltöttem Schmithüsen-nél.⁴⁵ Ő volt az ún. kultúrtáj kutatás egyik fő képviselője Európában. Térképeztem Saarbrückent és környékét. Az ipari vonzásterületekhez tartozó térségek átalakulási folyamatait kellett megcsinálnom. Nagyon érdekes volt. Azután átkértem magam Gabriele Schwarzhoz,⁴⁶ Ő Freiburgban volt. Az európai településföldrajz „nagyasszonya”. Mielőtt én kiutaztam, ő itt volt egyetemi hallgatókkal, akiket én egy hétig végigkísértem az országban. Nagyon jól összeismertedtünk. Nagyon szerette a vörös bort. Ez összehozott bennünket. Ő már akkor közel járhatott a hatvanhoz. Königsbergben volt professzor a két világháború között. A második világháború után elzavarták onnan és átment a nyugat-berlini egyetemre. Ott nem érezte jól magát és Freiburgba ment. Irányításával térképeztem a Schwarzwald tanyáit. Fantasztikus élmény volt végigjárni ezeket a Hofokat,⁴⁷ ahol esetenként a 13.-14. századtól jelen vannak a néhai családok leszármazottai. A német kollégák óvtak ettől a vállalkozástól, hogy úgysem értem egy szavukat sem, mert azok „nem németek”. A tv-ben, ha ezek az emberek megszólaltak, akkor a német szöveget irodalmi nyelven írták alá. Valóban nem sokat értettem abból, amit mondtak, de nem jött be az, hogy úgysem mondanak semmit, meg nem engednek be a házukba. Amikor megtudták, hogy honnan vagyok, mit csinállok, a pincétől a padlásig mindent megmutattak, hogy néz ki egy ilyen Hof. Találtam olyan Hof-ot, ahol mészkió táblába vésvé a családok neveit 1260-tól kezdve vezetik. Ezeknek külön kápolnáik is voltak, mert téli időszakban nem tudtak bemenni St. Peterbe, ahol a templom van. A Habsburg birodalomnak egy része volt ez a terület, ma is katolikus vidék. Akkor már megjelent a falusi turizmus. A Hofok tulajdonosai a kápolnából hétvégi házat csináltak és a freiburgiak kijártak hétvégére. A struktúraváltás számomra elképesztő változatát ismertem meg ott. Gabriele Schwarz szemináriumai szenzációk voltak, ma is úgy csinálom.

Amikor hazajöttem, megtanulva a légifénykép-interpretációt, akkor arra gondoltam most az intézetben is csinálunk egy ilyen csoportot, részleget. De mire hazaértem, teljes egészében megváltozott a politikai hangulat. Kimentem '71-ben, hazajöttem '72-ben. Mike Zsuzsát elküldték, feloszlatták az interpretációval foglalkozó bizottságot. Mike Zsuzsát egy csillagászati obszervatóriumba helyezték át (Penc – Nógrád megyében). Ez a társaság feloszlott. Az igazgató, Pécsi Márton kérdezte, hogy mit

⁴⁴ Városépítési Tudományos és Tervező Intézet

⁴⁵ Schmithüsen J. a Saarbrücheni Egyetem Földrajzi Intézetének igazgatója

⁴⁶ Schwarz G. a Freiburgi Egyetem Földrajzi Intézetének igazgatója

⁴⁷ Udvarház, ami fogalmaink szerint tanya.

csináljunk. Mentem a katonákhoz, megkaptam a katonakönyvem is. Kérdezték, hogy mit csináltam Németországban. Légifénykép-interpretációt, az micsoda? Ekkor azt mondták, hogyha csinálni akarom a légifénykép-interpretációt, akkor menjek el a hadtörténetibe, illetve a katonai térképészeti intézetbe. De nem hagytam ott a földrajzi intézetet.

Nem akartak téged valamire felhasználni? A tudásodat?

Lehetséges, de én maradtam a tudománynál. Lehet, hogy jó lett volna, ha én vállalkozom arra, hogy a katonákhoz elmegyek.

Nem erősködtek?

Nem. Persze, felajánlották, hogy miért nem folytatom ott. Volna rá lehetőség, hogy én ezt ott csináljam, mert különben kárba vész az ismeretem. Nem vész kárba, majd eljön az idő, amikor csinálhatom. Most már itt van, csinálhatnám. Akkor nem lehetett az intézetben. Rántottam egyet a vállamon, mást csinálok. Akkor már a tarsolyomban volt a szociálgeográfia. Kik miért hagyták el a földterületet, hogyan következett be a tulajdonok elhagyása, kinek hol van tulajdona még a határban, miért van parlagon, innen van a parlagföldekkel való kutatásom, ami megjelent németül is. Azt mutattam ki, hogy nálunk a parlagterület nem ún. szociális parlag, nem a társadalmi struktúraváltás következtében van parlag a határban, hanem azért, mert a tsz-esítés révén gyakorlatilag az emberek rájöttek, hogy ugyan bekövetkezett egy társadalmi struktúraváltás is, de a tsz-ek számára nem gazdaságos minden földet megművelni.⁴⁸ A tulajdonos nem saját döntése alapján szabadult meg a tulajdonától, mint Saarbrücken környékén, hanem a téveszervezés miatt. Inkább egy gazdasági parlagnak volna tekinthető, nem pedig társadalmi parlagnak, mint ahogy Harthe leírta. Ahogyan elkezdtem a szociálgeográfiával kacérkodni, azt mondták és a kolléganő Lettrich Edit is, hogy Münchenben Rupperttel⁴⁹ vegyem fel a kapcsolatot. Ő volt akkor a háború utáni német szociálgeográfia ismert képviselője, az ún. müncheni iskola alapítója.

Kik mondták ezt?

A német kollégák is Bonnban, hogy menjek Münchenbe, közelebb is van, nem kell olyan távolságra járni. Menjek Rupperthez. Enyedi Györggyel megbeszéltem, Ő volt az igazgatóhelyettes, hogy én hogyan váltanék. Mit szól hozzá, hogy felvegyük-e a kapcsolatot, és hogyan csináljuk? Azt mondta, nagyon jó, nagyon okos. Csináljuk meg. Attól kezdve elkezdtünk szervezni egy bajor-magyar földrajzi szemináriumot.⁵⁰ Ezek a 80-as évek végéig mentek, és én szerveztem. Azt jelentette, hogy kétévenként mi voltunk ott, két év után ők jöttek ide mihozzánk. Közös projektjeink nagyon nem voltak, de hasonló témájú, tematikájú anyagaink voltak. München közelében, Tutzingenben volt a szeminárium.

Attól kezdve több alkalommal kint voltam 3-3 hónapos ösztöndíjjal Ruppertnél. Nagyon jól összejöttem azzal a társasággal. Mindmáig levelezek a kollégákkal, akik ott voltak. Egy nagyon bensőséges munkakapcsolat alakult ki a müncheniekkel. Amikor nálunk volt a bajor-magyar, akkor igyekeztem becsíptetni az NDK-sokat, lipcseieket, egyet-egyet meghívtam. A veszprémi akadémiai intézetben csináltunk egy ilyen „közös” szemináriumot. Akkor meghívtuk a pozsonyiakat is. Egy kicsit próbálta az ember tágítani a kétoldalú kapcsolatot. Ez a 70-es évek második fele, 80-as évek első fele, kb. 10 év, rajtam

⁴⁸ A parlagterületek kutatásainak elvi és módszertani problémái. *Földrajzi Közlemények* 22. 1974. 2. p. 198-214.

⁴⁹ Ruppert, K. a müncheni LMU Földrajzi Intézetének igazgatója volt.

⁵⁰ A kapcsolat építésében segített Lettrich Edit, aki akkor még az intézetünk munkatársa volt. Ő mintegy „átadta” a müncheni kapcsolatokat, amikor nyugdíjba ment.

nagyon sokat lendített. 1983-tól kezdtem átállni a szociálgeográfia elméleti kérdéseire. Akkorra volt már 10 éves empirikus kutatásom.

Ebben a tízéves időszakban történt, hogy Simó Tibor megkeresett 1978-ban, akkor ő már Pesten volt a Társadalomtudományi Intézetben, hogy csináljunk együtt faluvizsgálatokat és én készítsem a tematikus térképeket. Neki most van kutatási pénze és teljes körű felméréseket tudunk a kiválasztott falvakban csinálni. Akkor dolgoztuk fel Tardot. Azután megcsináltuk Királyhegyest. Ezt követően Tiszakécskén végeztünk teljes körű lakossági lekérdésezést. Ez az anyag lett az akadémiai doktorim alapja, amelyet Münchenben tudtam befejezni.

Simó eredetileg mi volt Kiskőrösön?

Járási párttitkár. Nem tudom, hogy mikor került oda. Ő figyelemmel kísérte az én dolgaimat. Annyira, hogy '65-ben, amikor én aspirantúrára jelentkeztem és a megye nem engedett el, akkor Simó autóba ült, felment a megyéhez és elintézte, hogy engem hagyjanak békén, hadd menjen az aspirantúrám.

Te beláttad, vagy tudtál róla, hogy miért nem engedtek aspirantúrára?

Csak azt tudta, hogy jó tanár vagyok. Ezt hallottam vissza a megyétől és a jó tanáraink mind elmennek stb. Semmi kifogásuk a tudományos munkával kapcsolatban, de maradjak Kiskőrösön.

Hogy kerültél Kiskőrösre?

Az egyetemen kiírták, hogy hol van állás. Talán 2-3 helyen volt gimnáziumi. Pont az a barátom, aki öngyilkos lett, azt mondja: ő Kiskőrösre nem jön. – Mondtam, nekem mindegy. Nem volt szimpatikus önmagában a hely. Meg sem fordult bennem, hogy én Kiskőrösre fogok menni. De kiderült, hogy valami új dolog indul. A polgári iskolát akkor gimnáziummá alakították át. Fialat gimnázium lett. Összeakadtam ott olyan tanárokkal, akik az '56-os dolgokban benne voltak. Magam korabeliek. Ők is akkor voltak hallgatók (1956-ban). Ide-oda rakosgatták át őket. Voltunk 4-5-en, akik egyívásúak voltunk, a polgári iskola tanárai mellett. Elhatároztam, hogy ott maradok. Először albérletben voltam. Kínlódtam ott egy évig. Utána a kollégium igazgatója hívott, hogy menjek át nevelőtanárnak. Ott kaptam egy szobát. Amellett még tanítottam is a Petőfi Sándor Gimnáziumban. Az „első” osztályom azóta is „együtt” van, találkozom azzal a társasággal ötven év után is.

Visszatérve a tiszakécskei feldolgozáshoz, végül is 1988-ban készült el a” nagydoktorim”. De három évig aludt.

Te áltattad?

Én, mert nem voltam benne egészen biztos, hogy aktuális. Enyedi Györggyel megbeszéltük, neki nagyon tetszett. Azt mondta, fejezzem be a témát. 1983-84-ben, amikor elkezdtem, azt mondta, hogy ebben van fantázia. Őt nem érdekli ez a téma, de csináljam, mert ez nagyon fontos lesz majd a jövőben. Igaza lett. Csak időközben az intézetben is változás következett be. Enyedi György megszervezte a Regionális Tudományos Központot, pécsi központtal. Enyedi akadémikus átment oda. Elment velem az osztály, amiben együtt dolgoztunk a 70-es évek elejétől kezdve: Barta Györgyi, Beluszky Pál, Síkos T. Tamás, Mészáros Júlia, Tiner Tibor, Basa László. Volt egy 6-7 fős osztályunk, akik a 70-es évek második felében az elmaradott területeket vizsgálták, és még a 80-as évek elején is együtt dolgoztak. Sok mindent megtanultam Enyedi Györgytől, hogyan építi ki a csoportot, hogyan

mozgatja az embereket, hogyan szervezi meg számukra a kutatási lehetőségeket. Soha nem mondta meg, hogy ezt szabad, vagy nem szabad csinálni. Azt megmondta, hogy abban van fantázia vagy nincs. Az én esetemben is. Jó pillanatokban ő mindig nagyon jó tanácsot adott. Egy fél mondat erejéig elég volt, hogy azt mondja, ebben van fantázia. Ez volt 1983-ban is a disszertációmmal kapcsolatban. 10 év múlva derült ki, hogy igaza lett. Akkor, amikor 1997-ben az Európa Tanács elfogadta az Új Európai Regionális Koncepciót, s abban meghatározó szerepe van a szociálgeográfiai gondolkodásnak, a kultúrtáj és történeti régió kutatásnak.

Az 1980-as évek közepe körül előtérbe került a nagyváros, a városrégiók kutatása, ezért elmentem G. Heinritz intézetébe a Münchener Műszaki Egyetemre. Ösztöndíj helyett elmentem tanítani egy szemeszterre. Órákat adtam és abból a pénzből eltartottam magam. Belejöttem a város-földrajzzal kapcsolatos kérdések kutatásába, de megmaradt a szociálgeográfiai aspektus, mert Hartke még be-bejárt az intézetbe. Heinritz javasolta, hogy csináljunk egy összehasonlító város-földrajzi vizsgálatot; München-Bécs-Budapest. Belépett a társaságba E. Lichtenberger,⁵¹ aki a Bécsi Egyetem Földrajz Intézetének az igazgatója és az ún. Regionális Tudományos Intézet igazgatója is volt. Lichtenbergerrel kötöttünk együttműködési szerződést, ők átjöttek ide hallgatókkal, mi meg mentünk át Bécsbe. Nagyon szoros munkakapcsolat alakult ki. Cséfalvay-Lichtenberger⁵² kötet ennek kapcsán jelent meg és Budapesten volt a bemutatója. Lichtenberger meghívott egy szemeszterre órákat tartani. Akkor az FKI-ben már igazgató voltam. Minden héten mentem, egy nap délután, ott aludtam, délelőtt az órákat megtartottam, délután jöttem haza.

Mindezt az tette lehetővé, hogy az RKK megalakulásával szétesett ugyan a társaságunk az FKI-ban a 80-as évek közepén, a régiók közül maradtunk ott talán hárman; Tiner Tibor, Basa László, Perger Éva. Ez viszont nekem adott nagy lehetőséget, mert már a '80-as évek elejétől tanítottam a debreceni egyetemen. Ott tűnt már fel nekem Cséfalvay Zoltán, Kocsis Károly, Kovács Zoltán, később Michalkó Gábor. A megüresedett állásokra az FKI-ba jöhettek a fiatalok. Újra tudtuk szervezni a társadalomföldrajzi osztályt. Csatlakozott hozzánk még Pomázi István, Iván László, Kiss Éva Edit. Megpróbáltuk a társadalmi alapfunkciók szerint egymás közt felosztani a feladatokat. Nagy nyereség volt, hogy Békéscsabáról a tapasztalt Dövényi Zoltánt sikerült elhívni. Így állt össze egy olyan osztály, amely 1986-tól erősségét adta az intézetünknek. Mindez lehetővé tette a szélesebb körű nemzetközi együttműködést.

1990 után a csapat fele elhagyta az intézetet. A természetföldrajz is egy kicsit meggyengült a generációváltás miatt, de Schweitzer Ferenc nagyon jól át tudta venni a természetföldrajz nagy generációjának feladatait. Kiválóan működött együtt az idősebbekkel és külső intézményekkel. A fiatalok körül Kertész Ádám, jó német kapcsolataival, elsősorban az eróziós kutatásokban nagyon színvonalas munkacsoportot tudott kialakítani.

Visszakanyarodva a 70-es évek elejére: Említetted, hogy részt vettél az elmaradott területek kutatásában. Ez akkor indult. Volt vagy három helyen: a VÁTI-ban, az OT-ban és nálatok. Hogy indult ez nálatok? Hogy kezdtetek el ezzel foglalkozni. A három műhely között volt-e valamiféle kapcsolat?

A három műhely között volt kapcsolat. Az OT-ban Laczkó László kezében volt a téma a 80-as években. A VÁTI-val elsősorban Kőszegfalvi György koordinált bennünket az ott dolgozó kutatókkal. Más léptékű volt a kutatás mind a két helyen.

⁵¹ E. Lichtenberger a Bécsi Egyetem Földrajzi Intézetének és az Osztrák Tudományos Akadémia Regionális Tudományos Intézetének igazgatója volt.

⁵² Elisabeth Lichtenberger, Cséfalvay Zoltán & Michaela Paal: *Várospusztulás és -felújítás Budapesten*. Budapest: Magyar Trendkutató Központ, 1995.

Az 1970-es években sok faluvizsgálatot is csináltunk az elmaradott területek kutatása keretében Borsod-Abaúj-Zemplén megyében: én Jósvafőt – mint üdülőfalut⁵³ – Barta Györgyi Trizst – tiszta ingázó település – Beluszky Pál Krasznokvajdát dolgozta fel, amelyet alsófokú központnak jelöltek ki. Miután a falutípusok megvoltak, azon belül csináltuk meg egy-egy település szociálgeográfiai elemzését.

Ennek a háttérét Bogár László adta, ő volt akkor Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Tervosztály vezetője. A megyei tanács általános elnökhelyettese Pusztay Béla, nagyon értelmes ember volt. Ő állt mögénk. Bogár László támogatásával csináltuk a területfejlesztéshez kapcsolódó alapvizsgálatokat. Ezt követően Krasznokvajda és térsége kapott is nagy állami beruházást, amikor felhasználták ezeket az anyagokat. E kapcsolatok keretében készítettük el Tokaj településfejlesztési koncepcióját megalapozó tanulmányt, amelyet a bajor-magyar szeminárium keretében mutattunk be. Azután kezdtünk átcsúszni Heves megyébe, a borsodi tapasztalatok alapján a Heves megyeiek is „átvettek” bennünket. Akkor már én voltam az osztályvezető, amikor a Heves megyei Tervosztálynak készítettük el Béalápátfalva és Szilvásvárad környékének értékelését. Egernek is akkor készült el a belső társadalom-szerkezet vizsgálata.

A ti munkátokat teljesen felhasználták a közigazgatás átszervezésében?

Nem tudom, hogy mennyit használtak fel, de mindig kérték. Onnan kaptuk a megrendelést, a pénzt és az engedélyeket ahhoz, hogy csinálhattuk ezeket az empirikus vizsgálatokat. Mi Enyednél tanultuk meg az alkalmazott földrajzi jellegű kutatást. Enyedi György, Barta Györgyi, és Síkos T. Tamás inkább a közigazgatás oldaláról, míg Beluszky Pál és jómagam inkább földrajzi szempontból közelítettünk a témákhoz.

Még egy társasággal volt kapcsolatunk, a Szövetkezeti Kutatóval. Akkor folyamatos volt az információcsere közöttünk. Erre az időszakra, az ún. elmaradott területek kutatására, nagyon szívesen gondolok vissza. Ezeket az anyagokat akkor tudtuk mi nemzetközi szintre kivinni, pl. a bajor-magyar, lengyel-magyar, francia-magyar stb. szemináriumokra.

Közben már a lipcseiekkel is kialakult egy nagyon szoros kapcsolat. Ki tudtunk lépni ezekkel az anyagokkal oda, ahol egy kicsit hasonló jellegű kutatások voltak. Bár a kelet-németeknél nem lehetett csinálni ezeket az empirikus kutatásokat, csak statisztikai elemzéseket engedtek meg nekik. De jó munkakapcsolat alakult ki. Egy ideig én a lipcsei intézettel szoros kapcsolatba is kerültem, mert R.Schmidt⁵⁴ kapott egy témát, a kelet-európai szocialista országok urbanizációjának feldolgozását. Az NDK, Csehszlovákia, Magyarország kutatói voltak ebben a csoportban, az urbanizáció és a településhálózatról könyvünk jelent meg Lipcsében.⁵⁵ Akkor a lipcseiekkel szorosabbá is vált a kapcsolat. Ennek az lett a következménye, hogy 1989-ben, amikor a lipcsei intézetet át kellett szervezni, akkor mint kelet-középeurópai szakértő, egy holland kollégával, (van Haagen a Loeveni Katolikus Egyetemről), bekerültünk a kuratóriumba. Nagyon remek intézetet raktak össze, 6 évig jártam ki Lipcsébe, évente két-három alkalommal, mint a kuratórium tagja. 1997-ben mondtam le a kuratóriumi tagságomról. Nagyon megerőltető volt, mert negyedévenként kellett beszámolniuk az anyagi, személyzeti- és a kutatómunkáról stb. Mivel igazgató voltam az FKI-ban és még

⁵³ Jósvafő adottságai különös tekintettel az idegenforgalomra. In: Barta Györgyi (szerk.) *Faluvizsgálatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Budapest: MTA FKI. 1976. p. 131-160. (Elméleti és módszertani vitaanyagok 15.)

⁵⁴ R. Schmidt az NDK Tudományos Akadémia Lipcsei Földrajzi Intézetének tudományos osztályvezetője.

⁵⁵ Berényi I. - Beluszky P. – Schmidt, R.: *Ergebnisse der regional differenzierung des Urbanisierungsprozesses*. Leipzig: Wiss Mitteilurgen 25, 1985.

kijártam Bécsbe is tanítani és elkezdtem tanítani az ELTE-n is. Időközben elkezdődött az INTERREG II .c program,⁵⁶ európai uniós támogatással, ami a határ menti régiók problémáival foglalkozott. Ebbe a munkabizottságba is menni kellett volna, de egy idő után, a '90-es évek végén lemondtam.

Eközben elnöke voltam az MTA Földrajzi Bizottságának, az OTKA Földtudományi Bizottságának, a MAB Földtudományi Bizottságának és tag az MTA Doktori Bizottságában, választott képviselő az MTA Közgyűlésében.

Az egészségi állapotomon is éreztem, hogy ezt így tovább nem lehet csinálni. Azt mondták az orvos barátaim, hogy kezd el a visszalépéseket. Elsősorban a külföldi kapcsolatokkal kezdtem és csak levelezésben maradtam a kollégákkal. Az utolsó nagyobb kirándulásom Svájcban volt, amikor öt helyen kellett előadást tartani öt nap alatt. Akkor azt mondtam, hogy ez így valóban nem mehet tovább.

Ugyanakkor az oktatás egyre jobban izgatott, amit Debrecen után az ELTE-n is folytattam. Próbáltam rábeszélni a kollégákat, hogy csináljunk olyan szociálgeográfia szakot, amely elsősorban társadalomtudományi szemléletű, mert a 93-as európai parlamenti határozat értelmében a szubszidiaritásra épülő terület és településfejlesztést, tervezést fogják támogatni. Nem jött be.

Véletlenül az akadémiai üdülőben megismerkedtem 1997-ben Maróth Miklóssal, aki akkor a PPKE BTK dékánja volt és beszélgettünk arról, hogy mi mindent csinálok. A véleménye az volt, hogy két oldalról is lehetne hasznosítani a témát náluk, a Karon. Jó volna a szociológiába beépíteni, hogy a szakba belekerüljön a település és a regionális kutatásokkal kapcsolatos társadalmi szemlélet. Másrészt jó lenne a történészeknél a régió történetét és a történeti földrajznak azt az irányzatát bekapcsolni, amit a kultúrtáj-történet kutatásával kapcsolatban csináltam már két évtizede. Kaptam az alkalmon. Így kerültem be Varga Károly Szociológiai Intézetébe, akinek tetszett az ötlet. Ő nagyon jó kapcsolatban volt a Bécsben élő Morel Gyulával⁵⁷ és a német szociológusokkal, ahol tantárgyként szerepelt a szociálgeográfia és a településtudomány a szociológus képzésben. Varga Károlynak az volt a véleménye, hogy próbáljunk összehozni egy olyan struktúrát, amiben ez szakirányt jelent. Ezzel elcsábított engem a Földrajzi Kutatóintézetből. Ahhoz, hogy tudjam ennek az elméleti részét összerakni, kértem a Széchenyi professzori ösztöndíjat és megkaptam, de nem az ELTE-re kértem, mivel ott még tanítottam, de tudtam azt, hogy egy másik kolléga is beadta az ELTE-n, ezért felhívtam a titkárságot, hogy én nem az ELTE-re, hanem a PPKE-re kértem. Két nap múlva felhívtak, hogy valóban a Pázmányra tenném át a Széchenyit? Miért? – Azért, mert egy kolléga beadta az ELTE-n, akit én nagyra becsülök, és neki ott helye van. A PPKE-n pedig új dolgot tudnék csinálni, ha megkapnám. „Hát ilyet még nem is hallottam” – volt a válasz. Ezzel el is volt intézve. Meg is kaptam. Nagyon örültem, mert meg tudtam csinálni a funkcionális tér szociogeográfia elemzésével foglalkozó tanulmányt, ami már közelebb áll a Morel-féle elképzeléshez. Az ő definíciója szerint a szociálgeográfia az ember térbeli magatartásának tudománya. Ezzel újra „otthonra” találtam. Az a négy év nekem nagyon jól jött, mert közben empirikus dolgokat is tudtunk csinálni a hallgatókkal, közel 10 szakdolgozat született. Úgy éreztem akkor, hogy nagyon jó döntés volt, jó váltás volt. Egy különleges sugallat. Hogy nekem ott, akkor kellett találkoznom Maróth Miklóssal. Végiggondoltam, hogy amit összeszedtem a közel 40 év alatt, ezt megpróbálom átadni a hallgatóknak. Valaki vagy fogékony rá, vagy meghallgat, vagy nem, az ő dolga. De megpróbálom értékesíteni a sok év kutatásait. Ez vezetett ki Piliscsabára.

⁵⁶ INTERREG II.C. program az euró-régiók kialakítására és kutatására koncentrált. A programot J. Maier vezette a Bayreuti Egyetem Földrajzi Intézetének igazgatója.

⁵⁷ Morel Gyula (1927-2003) jezsuita szociológus, Innsbruckban a Szociológia Tanszék alapítója és vezetője volt.

Másrészt első perctől kezdve megragadott a szellemiség. Senki sem akarta megmondani, hogy mit kell csinálni. Jelzőt nem találok arra, hogy mennyivel szabadabb környezetet találtam ott. Nem volt „külső megbízás”, megrendelői elvárás, teljesítmény-kényszer stb.

Én úgy éreztem, hogy a Pázmányon érzékenyebb a hallgatói közeg is, kevesebben vagyunk, jobban lehet a hallgatókkal foglalkozni. Úgy éreztem, hogy számomra ez a lépték jobban kezelhető. A kollégák is, az M. Kiss Sándor vezette Történettudományi Intézetben is nagyon jó hangulatot tapasztaltam, és sohasem érezteték, hogy én „csak” földrajzos vagyok. Nem mintha bármikor problémám lett volna munkahelyen. De itt Piliscsabán fenntartás nélküli elfogadást éreztem, ami engem meglepett, mert mégis csak TTK-s vagyok. Hogy jövök én a bölcsészkarra. Két év múlva azt mondták, hogy legyek tudományos dékánhelyettes. Ez is meglepett. Attól félttem, tartottam, hogy a kollégák nem fogadnak el épp azért, mert „nem odavaló vagyok”. Ezt egyáltalán nem éreztem senki részéről, a Kari Tanácsban sem. Tényleg sok adminisztrációs munkám volt, a minősítéseket, vagy az egyetemi tanári felterjesztéseket el tudtam indítani, a PhD iskola szervezésében részt vehettem stb., ami jó érzéssel töltött el utólag, hogy hasznos munkát végeztem. Megbecsülést éreztem első perctől kezdve, hogy ezt felvállaltam. Nekem nem tűnt áldozatnak, mint egy-két geográfus kolléga feltételezte, mondta. Én úgy éreztem, mint aki megújult. Szakmai szempontból és lelkileg is ez nekem egy harmadik irányváltás volt. Azt mondtam ez a befejezés. Első, amikor középiskolából átmentem a tudományos pályára az FKI-ba és most irányváltás azzal, hogy befejezem, szintetizálni tudom a dolgokat és továbbadni, amit megszereztem. Úgy éreztem, hogy ez így kerek egész. Egy eleve elrendelés. Ez volt és van bennem. Az ember érezze jól magát abban a munkában, amit csinál. Ha az ember azt érzi, hogy mindig van a hallgatók között olyan, akit érdekel, akkor már megérte. Akkor legyen bármekkora nagy a csoport, de ha van egy-kettő, aki óra végén odajön, és azt mondja, hogy ennek hol néztek utána, ez a dolog érdekel, már megérte. Ezzel a szakmai pályafutásom én úgy érzem, hogy teljes ívű vált.

Maróth Miklóssal beszélgettetek, utána két tanszékre kerültél: a történészekhez és a szociológiára. Hogy látod, hogyan tudtad megvalósítani azt, ami benned élt?

A történettudományi doktori iskola szervezése során – M. Kiss Sándor, Óze Sándor és Pucilowski J. – az volt a vélemény, hogy a történeti regionalizmus, mint „műhely” legyen a programban. Ezzel akarva-akaratlanul a munkám súlypontja áthelyeződött a PhD programra és a történészekkel való együttműködésre, annak ellenére, hogy nem vagyok történész, bár a második szakom az. A földrajzon belül az agrártörténet vagy a történeti földrajz is határeset, de egyre jobban művelt téma. A földrajzi szemléletű történeti földrajz, a kultúrtáj elemzéssel és annak történetiségével foglalkozik. Az új európai regionalizmus programja értelmében ezt próbálom átvinni a régiótörténetbe. Ha igaz az, hogy a nemzetállamok Európában régiók lesznek, akkor régiók történetével tisztában kell lenni az embereknek.

A szociológiánál ez ott folytatódott, hogy beindult a települési szakirány Varga Károly időszakában. Miután ez háttérbe került Varga Károly nyugdíjba vonulásával, az én szerepem is következképpen elakadt. Hiszen a szociálgeográfiát, a szociológia segédtudományának tekintem, mint ahogy vannak szociológiai iskolák nyugaton, ahol, mint tantárgy, a képzés része. A szociológiának szüksége van a szociálgeográfiára, mert a társadalmi magatartás térbeliségét mutatja be, összefüggésbe hozza a különböző funkciók működésével. Ezzel már az emberi magatartásra utalok, sőt az emberek közötti kapcsolatokat is érzem akarva-akaratlanul, hiszen minden ilyen funkcióval kapcsolatban valamiféle csoportmagatartás alakul ki. Akkor közel vagyok a szociológiai gondolkodáshoz. Ezért, ha megnézik a német nyelvű vitákat, a '70-80-as években, ott szinte állandó vita tárgy volt az, hogy a szociálgeográfia tulajdonképpen a földrajznak vagy a szociológiának része? De mindenképpen

társadalomtudomány, és semmi köze nincs a természettudományos logikai érveléshez. A társadalomtudományok logikája szerint kell végiggondolnom, amit én csinálok, mert nem a természettudományi törvényszerűségek mozgatják az ember térbeli cselekvését a szükségletek kielégítése során, hanem a társadalmiak. Amennyiben azt mondjuk, hogy a szociológiának része a közgazdaságtan vagy a politológia, akkor ugyanúgy része a társadalom tértudománya is. Hiszen az emberi cselekvés a tér nélkül elképzelhetetlen. Kevésbé elemzett az, hogy a tér önmagában milyen hatással van rám. Ezek kevésbé tisztázott dolgok. Engem ez a probléma izgat, mert néhány olyan esettel találkoztam, ami megmagyarázhatatlan az ember és a tér kapcsolatát illetően. Találkoztam egy svájci házaspár esetével, aki Izsák mellett tanyát vett és Svájcából ideköltözött a tanyára és el van ragadtatva.

Egy angol házaspár Badacsonyan vett házat, és el nem menne innen, mert ez „a világ legszebb tája”. Mivel tudja megmagyarázni az embernek azt a különleges lelkiségét, hogy egyszer csak egy tájhoz vonzódik, képes felrúgni a múltját, korábbi térkapcsolatait. Ott vagyok, és azt mondom, hogy ez az én helyem. Magamról tudom, hogy nem akartam Jászládányon, de Debrecenben sem tudtam volna letelepedni. Amikor Kiskörösre odakerültem, első perctől kezdve azt mondtam, hogy itt biztos, hogy nem maradok, mert egyetemista koromban, amikor a Kőhegyről megláttam Szentendrét, akkor azt éreztem, hogy nekem itt kell élni.

Erre van magyarázat?

Nincs. Nincs magyarázatom. Amiket eddig olvastam a külföldi szakirodalomban, azok azt mondják, hogy függ attól, hogy mennyire érzékeny az illető más művészetek iránt. Ebben szerepet játszhat az irodalom vagy a zene. Ebben van igazság. Engem a síkság, soha nem ragadott meg. Mégis amikor elmentem Kielbe és kivittek a tengerpartra, ahol kifogtam egy naplementét, a teljesen sima tenger és szürke ég találkozásán egy nagyon vékony fénycsík futott végig, akkor Brahms hegedűversenye jutott eszembe. Azt mondtam, hogy ez az ember látta ezt. Mert az a szóló csak így képzelhető el, hogyha az ember látja ezt a fénycsíkot. Azóta nekem az egész észak-német terület, a Fries-szigetekkel együtt egyik nagy tájélményem.

Amikor Theodor Storm kisregénye, a *Viharlovás*, valamint Raab Hamburgról szóló *Veréb utca krónikája* kezembe kerül mindig a fenti táj jelenik meg előttem. Mindenki utálja Észak-Németországot, mindenki délre akar menni. Velem az irodalom és a zene kedveltette meg ezt a tájat és aztán a mi Alföldünket is, köszönet a szolnoki és vásárhelyi festőiskoláknak.

A '90-es évek közepe körül, Münchenből jött egy hétre egy csoport Ruppert professzorral, terepgyakorlatra. Autóbuszsal haladtunk Cegléd felé és Ruppert azt mondta: ott van egy tanya, menjünk be. Réműlet fogott el, hogy mit fognak ott találni. A dűlőúton beme gyünk a tanyára, szép fehérre van meszelve, viszonylagos rend a tanyán. Kiszállnak a hallgatók az autóbusból, előjött a gazda, aki egy 60 év körüli férfi lehetett. Elkezdtek a hallgatók kérdezni, én tolmácsoltam, megmagyaráztam a Kecskemét környéki tanyák kialakulását stb. Beszéltünk a tanyai gazdálkodásról. Kérdezték, hogy mióta lakik ott? – Már a szülei is itt éltek. – Hogy él? – Csak kenyérért járnak be Ceglédre. – Mivel jár be? – Biciklivel, egy héten egyszer. – Gazdálkodik? – Persze, önállóan gazdálkodik. – Mivel? – kérdezik a hallgatók. – Megmutatom – mondja. – Réműlten gondoltam, hogy vajon mit mutat majd. Kinyitja a fészerajtókat és a legmodernebb japán kávégépek vannak bent. Az állam esett le, de a hallgatóké is. – Honnan vette? – „Van, akinek van, aki megbecsüli.” – Ez volt a válasz. A családdal tartja Cegléden a kapcsolatot. – Mikor volt Budapesten? – Nem tudom, 1949-ben. – 50 éve nem volt Pesten! – Hogy tudnak így élni? Mit csinálnak? – „Rádiónk, tv-nk van, villany van. Reggel 4 órakor az asszonnyal, mielőtt munkába mennénk ki a földre, kiülünk ide a gangra, megreggelizünk, megisszuk a kávékat. Este ugyanezt. – El tudja képzelni, milyen szép itt a napfelkelte?” – Én majdnem megkönnyeztem. A tájhoz

való ragaszkodását egy parasztembernek, aki „a földből” nőtt ki, meg abból él. Olyan meggyőződéssel beszélt erről, hogy neki nem pénzkereseti forrás ez, hanem életforma. Ő ott találta meg az örömét, abban a munkában. A gyerekek elmentek, Cegléden vannak. De ők nem mennek sehova.

Akkor felrémlettek bennem a Schwarzwald környéki tanyák, a Hofok emléke, ahol nem pusztították el a tanyákat. Ez a lokális és regionális identitás, amiről most beszélhetek a hallgatónak.

Most még néhány olyan kérdés következik, ami talán kimaradt, vagy pontosításra szorítkozik. Te hogy élted meg, mit tudsz az egész a település-, területfejlesztési csoportról? Hogy kerültél ezzel kapcsolatba?

Enyedi Györgynek volt szoros kapcsolata a VÁTI-val a BUVÁTI-val⁵⁸ az ÉVM-mel,⁵⁹ és az OT-val. Ezek az intézmények megbízták az Enyedi vezette tudományos osztályt. Mi ezeket a témákat kidolgoztuk.⁶⁰ Utána, a 80-as évek eleje körül új területfejlesztési koncepció került a kormány elé, azt elfogadták. Új tervezési mechanizmust vezettek be, amiben Laczkó László⁶¹ vezető szerepet játszott. Kiváló szakember volt. Ez az új területfejlesztési program nagyon hasonlított arra, amit én a németek területfejlesztési intézetében megtapasztaltam a 70-es évek elején, amikor Humboldt ösztöndíjas voltam. Gyakorlatilag egyből vettük a lapot. Újra bekapcsolódtunk ezekbe a területfejlesztési programokba, aminek témafelelőse voltam.

Ezeknek az vetett véget, hogy Enyedi György megalakította az RKK-t, mint említettem. A csoport nagy része kivált a mi intézetünkől, önálló intézményrendszer épült fel, aminek volt már előzménye, mert a békéscsabai intézet már korábban létrejött, de még az FKI keretei között. Amikor létrejött az RKK, valójában a dunántúli tudományos intézet lett a központja. Ehhez kapcsolódott Békéscsaba, majd megalakult az alföldi intézet Kecskeméten és ment ennek a hálózatnak a kiépítése tovább. A földrajziból kikerültek a korábbi területfejlesztési programok.

Hogyan élted meg, hogy korábban volt egy jó munkakapcsolat és ők különváltak tőletek, Te meg maradsz. Ez milyen volt neked?

Ez nehéz félév volt, amíg én ezt végiggondoltam. Egy valamiben biztos voltam, hogy nem tudok a földrajztól elszakadni. A regionális tudományokat valahogy nem tudtam megfogni. El nem tudtam képzelni, hogy a földrajz létezik regionalizmus nélkül. De azt sem tudtam elképzelni, hogy a régió, mint önálló tudomány létezhet földrajz nélkül. A természeti tér – gazdaság – társadalom, ez a hármas struktúra történetileg változó folyamatban, de mindig jelen van és kölcsönkapcsolat rendszert alkot, én ettől nem tudtam elvonatkoztatni. Az a féle regionális szemléletmód, mint amit a közgazdaságtan vagy igazgatás struktúra, statisztikai adatok alapján elemez stb. gyakran elvonatkoztatva az embertől, elvonatkoztatva a természeti tértől, ez engem nem vonzott. Nem éreztem ezt akkor át, hogy ez mennyire fontos. A földrajzot meg sajnáltam, mint intézményt. De az is fájt, hogy nem tudtam menni a társasággal. Lehetséges, hogy az is munkált bennem, hogy feldobták a leckét, hogy én szervezzem újra, a társadalomföldrajzi típusú osztályt. Enyedi György is amellet volt, hogy ha neked ebben nincs akkora fantáziád, akkor maradj itt és szervezd újra az osztályt. Ebben a dologban is Enyedi nagyon megértő volt. Azt mondta, hogy támogat abban, hogy én azt újrászervezzem.

⁵⁸ Budapesti Várostervező Intézet.

⁵⁹ Építési és Városfejlesztési Minisztérium.

⁶⁰ A települések fejlődésének irányítását megalapozó kutatások OKK FT (B4 jelű) program 1983 Budapest MTA FKI könyvtára 44 p.

⁶¹ Laczkó László vezette a „A települések fejlődésének irányítását megalapozó kutatások” c. OKKFT programot.

Végül is nagyon jó gárda lett belőlünk, mint mondtam az FKI-ban. A '90-es évek közepével eltűntek a különböző típusú állami megbízások. Egy kicsit már mindenki saját magára lett utalva. Addig már nekem is sikerült a külkapcsolatokat, Lipcsével, az osztrák kollégákkal (Bécs, Graz, Klagenfurt), valamint Münchennel együttműködéssé erősíteni és abba a fiatalok bekapcsolódtak.

Az 1980-as évek második felében az egyéni kutatási témák mellett a nemzeti atlasz elkészítése volt a fő intézeti feladat, amikor mindenki csinálta a különböző tematikus térképeket⁶² Pécsi Márton szerkesztői irányításával. Én a mezőgazdasági fejezet elkészítésében voltam érdekelt.

Az atlasz sikerrel jelent meg, 1989-ben Széchenyi-díjban részesült.

A '90-es évek elejére lezárultak a faluvizsgálatok is és az eredményeket előadásokon, konferenciákon mutattuk be. Az egyik alkalommal Kecskeméten volt falukonferencia, és az egyik résztvevő kérdőre vont, hogy ezeken a településeken miféle szegregációkat mutatnak ki, holott ez nem így van, nem igaz. Azok mind tsz tagok. Akkor már befejeztem Tizsakécske feldolgozását. Mondtam: menjen ki, ne a statisztikából nézze meg ezeket a településeket. Új-Kécskén a bevándorlók szőlőtermeléssel foglalkoznak és gazdagok, magángazdák, mert szakszövetkezetben vannak, Ó-Kécskén élők pedig elszegényedett kisparasztkok és tsz tagok. Ebből nagy vita kerekedett.

A kecskeméti vitátok mikor volt?

Nem tudom pontosan, '93 körül lehetett. A vita abból adódott, hogy én térbeli folyamatokat vizsgállok, a konkrét, kultúrtájban létező dolgokat értékelem. Tizsakécske egyik részen vályogházak voltak, komfort nélkül. Az illetők segédmunkások, vagy a tsz-ben agrármunkások, míg Új-Kécskén emeletes házak állnak és szőlővel foglalkoznak. Ezeknek megmaradt a szőlő, gyümölcs, magánbirtok, mert szakszövetkezetet szerveztek. Ebből adódott a városban területi, társadalmi különbség és az ominózus vita.

Térjünk vissza egy kicsit a 70-es évekhez. Akkor volt egy politikai bizottsági határozat, hogy az elmaradott, hátrányos helyzetű területeket fejleszteni kell, az életszínvonalban felzárkóztatni kell. 71-ben az OTK⁶³ nem foglalkozott a hátrányos helyzetű területekkel. A 70-es években mégis egy csomó kutatás elindult ebben a témában és a 80-as évek közepéig, az országgyűlési határozat nyomán, a gazdaságilag elmaradott területek lehatárolásával került végül megvalósításra. Az, hogy a 70-es években ezzel foglalkoztatok, az nekem valahogy szembement a politikával.

Egy kicsit szembement. Ezt mi is úgy érzékeljük. Abba én nem látok bele, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyén kívül mely háttérintézmény és ki volt az, aki ezt a kutatást támogatta. Az agrárszakemberek azt mondták, hogy az OTK lehetetlen helyzetet teremt, mert tönkreteszi a termelőszövetkezetek társadalmi hátterét. Nem lehet úgy koncentrálni, hogy a folyamatot csak településtudományi szempontból gondolom végig, akkor Gyűrűfű⁶⁴ az eredmény. Ha szükség is van koncentrációra, akkor a termelőszövetkezeteknek a folyamatos egyesülése révén alakuljanak ki olyan alsó fokú központok, amelyek azután megszervezik a kisebb települések életét is. Az alsó fokú központok, amelyekben tsz van, az fenn tud tartani óvodát, idősök otthonát, szolgáltatásokat stb.. Az említett Krasznokvajda erre lett példa. Jósvafőn, Aggteleken van idegenforgalmi potenciál, tsz ugyan

⁶² Pécsi Márton (szerk.) *Magyarország Nemzeti Atlasza*. Budapest: MTA FKI, 1989.

⁶³ Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió

⁶⁴ Gyűrűfű az első olyan település, amely mondhatni elnéptelenedett. A régi paraszti életforma pusztulásának és a korszak kistelepüléseket sújtó településpolitikájának jelképévé vált.

nincs, de a falusi turizmusra építve talán Színpetri, Felsővadász is fenntartható. A cél, ha nem is úgy fogalmazódott meg, de mégis csak az lett volna, hogy a nemzeti vagyon ne menjen tönkre. Ne zúduljon rá a falusi előregedő emberek problémája a társadalomra, hanem valami módon tartsák fenn ezeket a lakótelepüléseket. A politikában is bekövetkezett egy változás a 70-es évek második felében. Kutatásunk is azt célozta, hogyan lehetne az OTK centralizált településhálózati koncepcióját felülvizsgálni és egy másféle alternatívát a falusi települések számára keresni. Ehhez volt a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kutatás egy jó példa. Enyedi György és Barta Györgyi kötete a problémák összegzését jelentette.

A falusi térség kutatásunk másik területe a nyugati határvidék lett. Enyedi György szervezett lengyel-magyar szemináriumot Vas megyében. Akkor vetődött fel, hogy a klagenfurtiakkal együttműködésben szervezzük meg Burgenland és Vas megye összehasonlító regionális vizsgálatát. A kutatás a 80-as évek második felében indult FKI, RKK, és a Klagenfurti Egyetem Földrajz intézetének együttműködése alapján. A kötet 1993-ban jelent meg Bécsben, magyarul nem adták ki.

Én szerencsésnek érzem magam, hogy megmaradt bennem a kemény természettudományos, a konkrét dolgokból kiinduló szemlélet. Ugyanakkor azt is kell látnom, hogy rendkívül érdekes, és az ember gondolkodását gazdagabbá teszi az elméleti felkészültség, a filozófia. Ezeket nekem mind be kellett pótolnom az elmúlt 20-25 évben ahhoz, hogy a katedrára ki merjek állni. Hogy tudjam, hogy a nagy szellemi áramlatokban, irányzatokban hol, mi a helye az én kutatási irányomnak. A hallgatók megismerik, amit én csinálok, s azzal vagy egyetértenek, vagy nem, az ő dolguk. Meg kellett tapasztalnom, hogy az sem igazán jó, ha az ember annyira leragad az empiriánál.

Ezért a munkámban az elméleti vagy a módszertani kérdések kerültek előtérbe az elmúlt 10 évben. Az egyik az, ami a kultúrtájjal kapcsolatos, érdekesek ennek a történet-szociológiai összefüggései, hogy mi miért változott és változik úgy, ahogyan. Miféle csoport-magatartás, emberi magatartások érvényesülnek a kultúrtáj átalakulása során. A másik: a történész PhD hallgatókkal való beszélgetés az ember és tér viszonyáról, a lokális és regionális téridentitás történeti változásáról hasznosnak látszanak, e problémakört képesek beépíteni a disszertációikba.

A SZAKMAI PÁLYA ÖSSZEGRÉSE

Újra egy személyesebb és általánosabb kérdés. Visszagondolva, első generációs értelmiségi vagy. Hogyan látod, neked milyen megküzdéseid voltak ezzel a dologgal, hogy a tudomány világába első generációként kerültél be? Mi az, ami ebben előny neked és mi az, ami hátrány, ha van ilyen?

Van, hogyne, sok hátránya volt. Egy nagyfokú kisebbségi érzés, amin a már említett: „aki önmagát nem hagyja elveszni, csak az nincs elveszve” – idézet lendített túl. A nagyfokú kisebbségi érzés abból adódott, hogy én azokról nem hallottam, azokat nem olvashattam. Annak ellenére, hogy azon kevesek közé tartoztam a faluban, ahol éltünk, akiknek rádiójuk volt a 40-es években. Tehát kis gyerek koromtól kezdve hallgattam a rádiót. De közbejött '45. Ezzel szétestek azok a könyvtárak, klubok, amelyekbe még az apám a kezdeti időszakban bevitt, ipartestületnek is külön könyvtára volt. Ezeket széthúzták, eltűntek. Egy viszonylag fogékony időszakban, 10 éves kortól 14-15 éves koromig 1945-50 között kiesett a tágabb világ. A könyvekhez nem jutott az ember, csak ha a szomszéd, vagy iskolatárs adott könyvet. De igazán orientációs lehetőségünk sem volt. Össze-vissza rakosgattak, 3-4 általános iskolában is voltunk. Mindvégig éreztem azt, még a falun belül is, hogy kik voltak azok, akik a falusi elithez, vagy mezővárosi elithez tartoztak. Mi nem tartoztunk azok közé. Ezt a műveltségbeli különbözőséget, vagy

felkészültségbeli különbözőséget az ember megérezte. Nem is beszélve arról, amikor Debrecenbe kerültem. Akik debreceni polgári családból kerültek oda, azok lóhosszal előttem jártak az általános ismereteket illetően. Nekem kétszer annyit kellett tanulnom, olvasnom, hogy tudjak velük versenyt futni, behozni őket. Valószínű nem is sikerült, talán még az egyetemi időszakaim alatt sem igazán. Nem éreztem azt, hogy én azt a 2-3 embert, akit általános felkészültség, magatartás, nem is tudom megfogalmazni minek tekintetében, be tudtam volna hozni. Annak ellenére, hogy az érdeklődésem, érdeklődési köröm szerencsére nagyon széles volt. Mint említettem állandóan hangversenyre, színházba, moziba jártunk, könyvtárakba. Amikor már beszélgetésekre került sor, az ember tájékozottsága nem volt kevesebb, vagy kisebb. A múltam nem volt olyan. És különösen nem az íráskészségem. Az a szókincs mennyiség, amit az ember gyerekkorában megszerezhet, akár olvasásból, mesékből, bármiből, az nekem nem volt meg.

Ahhoz, hogy abból az első generációs társaságból az ember kivált, vagy kiugrott, vagy ott hagyta a többieket, nem tudnám megmondani, hogy annak mi volt az oka. Gyerekkoromtól kezdve volt bennem valami belső indíttatás, hogy valami többet csinálni. Más voltam, mint a többi gyerek. Valahogy mindig más érdekelt. Egyetem után én tanár akartam lenni, nagyon élveztem a tanári pályát. Akkor már nem éreztem ezt a féle különbséget, amikor kikerültem az egyetemi évfolyamból és bekerültem a köznapi életbe. Ott a tanárok között már nem volt kisebbségi érzésem. A gyerekek annyira vittek, hogy kiderült, a tapasztalatom, a megszerzett ismeretem jóval több, mint a kiskőrösi közösségé, tanári társaságé, annál az ismereteim bővebbek. Jöttek a gyerekek, akkor kezdtük el a környéket járni. Megtapasztaltuk azt, amit az ember tanított. Akkor kezdett el érdekelni az is, hogy mindezt a gyakorlatban hogyan lehetne megcsinálni. Az első lökést valójában ebben a helyi szervek adták. Akkor kezdtem elhagyni azt az első generációs mániát, hogy én nem rendelkezem a szükséges ismeretekkel.

Ez, amikor kiugrottál és feljebb kerültél, a középiskolás tanárkodásból bekerültél a kutatók tudományos világába, ott sem jött vissza?

Akkor megint visszajött, az intézetben, de ez már inkább a bizonytalanság érzése volt. Mert voltak idősebbek az intézetben természetszerűen, akik már az egyetem után bekerültek egy kutató intézetbe, kutatási tapasztalatuk volt. Az én felkészültségemet sokkal gyatrábbnak éreztem ahhoz. Annak ellenére volt bennem ilyen érzés, hogy Enyedi György remekül készített fel. Amikor én már aspiráns voltam, ő olyan emberekhez küldött, anyagot adott, ami akkor európai szinten volt. Ez nagyon meggyötört. De el kellett olvasni az idegen irodalmat is. Nem a régi anyagokat kellett olvasnom, hanem a legújabbakat. Ő bedobott 1965-ben egy nemzetközi csoportba, a mély vízbe dobott. Akkor ez elfeledtette velem ezt a hátrányt.

Utána már nem jött elő?

Nem. Különösen nem, amikor Németországból hazajöttem. A Humboldt egyéves ösztöndíja állított igazán talpra. Akkor találtam igazán magamra, hogy nekem mit is kell újat csinálnom. Attól kezdve már nem volt bennem kisebbségi érzés. Annak ellenére, hogy máig érzem, hogy egy hasonló korú ember, aki városi milióból került ki, másféle családból került ki, annak másabb a szemlélete. Amíg annak idején kicsit irigykedve néztem rá, most meg egy kicsit fordítva látom. Az életnek egy másik oldalát érzékelem.

Mi az előnye, hogy első generációs vagy?

Az előnye az, hogy én úgy érzem, hogy jobban ismerem a közösségi létezésnek az előnyeit. Az emberi kapcsolatoknak a fontosságát. Jobban megéltük mi még a szomszédsági kapcsolatokat, a családi kapcsolatokat. Az, hogy kitelepítettek bennünket, meg együtt volt több család, ez is az empátiára szorította rá az embert. Ez jobban megmaradt bennünk. Az az érzésem, hogy ezekben a falusi embereken, akik faluról kerültek ki, talán jobban megmaradt a közösségi szemlélet, mint az individualizálódáson átesett városi generációban. Igaza van Tönnies⁶⁵-nek.

Ez a tudományban miért előny? Hol fordul ez meg és válik előnnyé?

Nálam ott fordult meg, amikor a tervezésben kellett gondolkodni, engem állandóan az izgatott, hogy a közösség szempontjából jó vagy nem jó. Nem az, hogy a politikának, vagy az igazgatási szakembernek, megfelel vagy sem. Hanem az, hogy az embereknek, a közösségnek megfelel-e. Az én szempontomból ez így jött vissza. Én nem tudtam elveszíteni ezt a közösséghez való tartozás élményét. Erről a létezésről Maslow⁶⁶ ír *A lét pszichológiája felé* című könyvében és arról, hogy az ilyen típusokban erős az „önmegvalósítás kényszere”. Ahogy a kiejtésem is megmaradt jásznak. Rám ismernek és kérdeznek, honnan való vagy. Ezt én előnyként éltem meg az elmúlt évtizedekben. De ez más szempontokból hátrány is lehetett. Lehetett hátrány is, mert a döntési hierarchiában, a fővárosi hierarchiában, ahol egy sajtósági kapcsolatrendszer is működik, mert a döntést hozók többsége alapjában véve a fővárosi iskolarendszerekből került fel. Kapcsolataik innen adódtak. Egyetemi kapcsolataik is. Ebbe a hierarchiába már nem voltam illeszthető, és ez érthető.

De te mint tudományos ember?

A tudományos szempont más kérdés. A magam szakterületén, a földtudományokban ez már nem jött szóba.

A SZEMÉLYES PÁLYA ÖSSZEGZÉSE

Nagyon nagy teljesítmény van mögötted. Hogy tudtad ezt végigcsinálni?

Nem hiszem, hogy ez különösebben nagy teljesítmény, de ehhez partner, a feleségem is kellett. Az emberben, ha vannak készségek, adottságok kérdés, hogy a másik azt el akarja-e benne fojtani, vagy ellenkezőleg ösztönzi a cselekvésre. Az én esetemben a feleségem vállalta a nehezebbet. Egy ilyen pályánál elengedhetetlen, hogy a másik partner legyen. Amit az ember létrehoz, abban benne van a másik is. A másiknak az erőfeszítése is. Lehet, hogy nekem adatott meg, hogy én csináljam, én vagyok a „kivitelező”, de azt, hogy én azt meg tudom csinálni, biztos, hogy az eredményben a másik jelen van. Lelkileg is fontos, hogy az ember nyugodtan csinálhatja. És ideje is van rá. Ennek is vannak persze elszenvedői. Rendszerint a gyerekek. Ahogy visszagondolok, akkor bizony nem foglalkoztam annyit a gyerekeimmel szombat, vasárnaponként, ahogy azt talán az élet elvárta volna. Hét közben bent voltam az intézetben, vittem a külföldieket, mentem a konferenciákra. Ahhoz, hogy megcsináljam a kutatási feladatokat, az új előadást, új anyagot, ültem le, csináltam szombat, vasárnap. És kezdődött a hét előlről. Én hordozom

---

⁶⁵ Ferdinand Tönnies (1855-1936) német szociológus „Közösség és társadalom” című fő művében kifejtette, hogy a modern társadalomban háttérbe szorulnak a személyes kapcsolatok.

⁶⁶ Abraham Maslow (1908-1970) amerikai pszichológus, a szükségletelmélet, a Maslow-piramis kidolgozója, mely a motivációkutatás egyik alaptétele.

magamban a témát, napokon, volt, amikor heteken át. Azután leülök és két napon keresztül nem lehet hozzám szólni addig, amíg mindazt le nem írom, ami bennem van.

Nagyon sok verset mi még memorizáltunk. Általános iskolában is, gimnáziumban is. *Toldinak* egy énekét meg kellett tanulni. Vagy a *János vitéznek* egy-egy részét be kellett biflázni. Nagyon sok Ady verset, József Attila verset. Ezeket megtanultuk és ebből az embernek, akarva-akaratlanul nagyon sok képe, szókincse megmaradt. Nem voltam soha jól író ember. De a gondolkodását az embernek ez mélyítette el. Írói vénám mindig gyöngébb volt. Mindig erőfeszítést jelentett nekem valamit megírni. Kétszer-háromszor neki kellett rugaszkodni. Nagyon sokáig hurcolom magammal a szöveget, amíg azt leírom. Most is még, ritkán fordul elő az, hogy első nekifutásra én 8-10 oldalt leírjak, és azon nem javítok. Ilyenre nem is emlékszem, hogy lett volna. Sokszor újragondolok dolgokat. Volt olyan is, hogy az egészét átírtam. Sokszor megálmodom a válaszokat valamire. Éjszaka felkapcsolom a lámpát, és felírom. Az a jó. Nagyon sokat adtam mindig az életemben a belső ráérzésre, megérzésre. Szakmával kapcsolatban is. Amihez nincs belülről intuícióm, azt képtelen vagyok megcsinálni. Ezért is voltam talán a szakmában is egy kicsit igazán „nem földrajzos”, igazán nem ez, nem az. Ez az interdiszciplinaritás mindenféle tekintetben engem rettenetesen vonzott. Ahogyan A. Anzenbacher írta, az inter-és transzdiszciplinaris témák, megközelítési módok iránt volt, van érdeklődésem. Az egyetemen is mindenfélét hallgattam: filozófiát, művészettörténetet, más órákra is bejártam, amikor nem is volt óráim. Pedig heti 42 óránk volt kötelező. Volt, amikor este 9-ig volt kémiai laborgyakorlatunk és 6-7 vizsga egy félévben.

Az a féle rossz típus voltam, aki nem dolgozott soha folyamatosan, hanem kampányszerűen. Engem az hajtott mindig, amikor szorítóvá vált valami, hogy meg kell csinálni a feladatot, akkor azt nem hagytam abba, amíg be nem fejeztem. De most befejezem.